

**Büntetések és büntetés-végrehajtás az
Erdélyi Fejedelemségben
(OTDK dolgozat)**

Jelige: Talizmán

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés: a dolgozat célja és felépítése.....	3.
2. A büntetések kialakulása és fejlődése.....	4.
2.1. Törzsi – nemzetségi büntetések	4.
2.2. A feudális büntetőjog.....	5.
2.3. A büntetések célja és eszközei	7.
3. Erdélyi jogforrások és a kegyelem szabályozása	10.
3.1. A büntetőjog forrásai Erdélyben.....	10.
3.1.1. Általános jogforrások.....	10.
3.1.2. Szász büntetőjogi felfogás a jogforrások tükrében.....	11.
3.1.3. Székely partikuláris jogalkotás.....	13.
3.2. A kegyelem szabályozása és alkalmazása.....	14.
4. Vagyoni büntetések.....	17.
4.1. Határozott összegű bírságok.....	17.
4.2. A jószágvesztés	20.
4.3. Az elkobzás	23.
5. Megszégyenítő és testi büntetések	25.
5.1. Testi büntetések.....	25.
5.1.1. A megverés	25.
5.1.2. A tagcsonkítás	28.
5.2. Megszégyenítő büntetések	29.

5.2.1. A megszégyenítés, mint közvélemény-büntetés	29.
5.2.2. Becsület- és hivatalvesztés	31.
5.2.3. A pellengér	32.
5.2.4. A kaloda	34.
5.2.5. A szégyenketrec.....	35.
5.2.6. Az eklézsiakövetés.....	36.
 6. A szabadságtól való megfosztás	40.
 7. A halálbüntetés.....	43.
7.1. A lefejezés	43.
7.2. Az akasztás.....	44.
7.3. Súlyosabb halálbüntetések	45.
 8. Összefoglalás.....	47.
 Irodalomjegyzék.....	48.

1. Bevezetés: a dolgozat célja és felépítése

A dolgozat az Erdélyi Fejedelemség XVI–XVIII. századi büntetőjogával foglalkozik, különös tekintettel az egyes büntetéstípusok bemutatására. A főbb büntetési nemek felvázolása mellett a büntetés-végrehajtás erdélyi jellegzetességeit, különlegességeit is taglalja, utalva arra a fejlődési folyamatra, amely a középkortól kezdődően végigkíserte Erdélyt. Nem egy kiragadott büntetés kimerítő jellegű elemzésére vállalkozik tehát, hanem a büntetési rendszer egészét, összefüggéseiben vizsgálva kíván átfogó képet nyújtani a fejedelemségben kialakult büntetési viszonyok speciális jellemzőiről.

Célja, hogy olyan kérdésekre keressen választ, mint hogy miként hatott a népi kultúra a büntetésekre a többnemzetiségű Erdélyben, milyen eltéréseket találunk a büntetőjogi eszközök alkalmazásában más területekhez képest, illetve, hogy az erdélyi szankciórendszer mennyire tekinthető fejlettnak saját korának viszonyaihoz mérten. Ennek érdekében a büntetésekkel kapcsolatos jogi népszokásokra és végrehajtási szimbolikára is fókuszálva a rendelkezésre álló forrásokból, a téma szempontjából alapvető szakirodalomból, valamint az újabb kutatási eredményekből vett adatokat dolgozza fel.

A dolgozat felépítését tekintve deduktív logikát követ, az általános történeti bevezetéstől indulva, az erdélyi büntetés-végrehajtást közvetlenül befolyásoló tényezőkön keresztül jut el a súlyuk szerint sorba rendezett büntetések tárgyalásáig. Így a vagyoni büntetések, a megszégyenítő és testi büntetések, a szabadságtól való megfosztás, illetve a halálbüntetések kategóriája alá rendezve lesz szó a büntetés-végrehajtás jogi és gyakorlati kérdéseiről.

2. A büntetések kialakulása és fejlődése

Bár modern értelemben vett büntetőjogról egészen a XVIII. század végéig nem beszélhetünk, az mégis nyilvánvaló, hogy a büntetőjog központi eleme, a büntetés, már kezdetektől végigkíséri az emberi közösségek történetét. Eredeti rendeltetésére figyelemmel könnyen belátható, hogy a büntetés általános fogalma emberi csoportokhoz kapcsolódik, megjelenési formái pedig az adott közösség kultúrája által meghatározottak.

Valamely társadalmon – így az erdélyi nemzeteken – belül kialakult büntetési szokások tanulmányozása éppen azért lehet érdekes, mert ezek fontos adalékot jelentenek népi kultúránk megismerése szempontjából. Mivel a különböző korokban a büntetések funkciója folyamatosan módosult, és a dolgozatban vizsgált korszak büntetési felfogása ennek a szerves fejlődésnek a része, ezért az erdélyi büntetések tárgyalása előtt indokolt a vázlatos történeti áttekintés a könnyebb érthetőség érdekében. Hiszen amint Domokos Andrea is hangsúlyozza, a büntetőjogi, illetve kriminológiai megközelítéseknel történetiség nélkül az egyes intézmények sem érthetők meg a maguk teljességében.¹

2.1. Törzsi – nemzetségi büntetések

Alacsonyabb szervezettségük ellenére az ősközösségekben is léteztek olyan alapvető magatartásszabályok (normák), amelyek megsértése a közvélemény rosszallását váltotta ki. A belső rend fenntartását és a közösség identitásának védelmét a csoportokban a közös értékrend, saját kultúra biztosította. Arra az esetre, ha kultúrája pozitív előírásait valaki – a csoport fennmaradását veszélyeztetve – nem tartaná be, szükség volt valamilyen negatív szankció kilátásba helyezésére, hogy a normasértések terjedését visszaszorítsák. Az ősközösségekben ez megszégyenítéssel vagy súlyosabb esetben kiközösítéssel történt, mivel a csoporthoz való tartozás ekkor főleg érzelmi kötődésen, semmint „állampolgári jogviszonyon” alapult. Ekkor tehát még nem álltak kriminális megfontolások a háttérben, nem büntetni kellett, hanem a közösségen belül kialakult

¹ Domokos Andrea: Büntetőszankciók a székely fálvakban. In: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra (szerk.): Jogi néprajz – Jogi kultúrtörténet. Eötvös Kiadó. Budapest. 2009. 339. o.

ellentétek kezelése volt a fontos.² Ám ez a szokás nemcsak a klasszikus büntetések előzménye, de a faluközösségek életében még sokáig elsődleges maradt, amelyet Tárkány Szücs Ernő a „jogszokások szankciórendszereként” említ a közvélemény-büntetéseket és a feudális jog által is alkalmazott megszegyenítő büntetéseket értve ezalatt.³

A közösség fennmaradását azonban a belső feszültségeken túl más embercsoportok külső támadásai is veszélyeztették. A közeli nemzetségek gyakran olyan konfliktusokba kerültek egymással, amik a sértésekre válaszlépésként adott kollektív bosszúálláson alapultak. A bosszú a nemzetségek felett álló központi hatalom hiányában szabályozatlan, de igazságos módja volt a sértések megtorlásának. Olyan ösztönszerű reakció, amely már nem az egyének, hanem mindig az általuk képviselt csoport egésze ellen irányult és a nemzetségek lételeme volt. A szabályozottság igénye a durva élet és testi épség elleni „büntetésekkel” szemben hamar felmerült, így a sértettnek adott vagyoni elégtétel (kompozíció) és a tálió elve már a konfliktuskezelés modernebb változatai közé tartozott, melyeket a kialakulóban lévő állam felügyelt.⁴ A korlátok közé szorítás mellett azonban mind a testi büntetések, mind a halálbüntetés évszázadokra beépült a középkori állam büntetési rendszerébe, ráadásul a kollektív büntetések és a tálió sem tűntek el teljesen az állami büntetőjog megjelenésével, ezek maradványai korlátozottan Erdélyben is megtalálhatók (pl. jószágvesztés, testcsonkítás).

2.2. A feudális büntetőjog

Az államok kialakulása lényeges változást hozott a társadalmon belüli problémamegoldás terén, hiszen ezzel létrejött egy olyan, nemzetségek felett álló, központi hatalom, amely a konfliktuskezelés folyamatát ellenőrzése alatt tudta tartani. Ennek egyik módja a már említett, a vérbosszú helyébe lépő kompozíció kötelező jellegű alkalmazása volt, és a korábbi büntetésekhez képest ebből fejlődhetett ki újdonságként a vagyoni büntetések kategóriája.⁵ A közös értékeken alapuló magatartásszabályok a

² Mezey Barna: Régi idők tömlöcei. Rubicon Kiadó. Budapest. 2010. 10. o.

³ Tárkány Szücs Ernő: A jogi népszokások szankció-rendszere. In: Ethnographia XCI. évfolyam 3–4. szám. Magyar Néprajzi Társaság. Budapest. 1980. 372. o.

⁴ Mezey (2010) 10–12. o.

⁵ Mezey Barna (szerk.): Magyar Jogtörténet. Osiris Kiadó. Budapest. 2007. 306. o.

kényszerhatalom megjelenésével jogi normák szintjére emelkedtek, a büntetőjog előtt pedig a korábbi viszonyoktól eltérően három feladat is állt.

Egyrészt a megszűnt csoportösszetartozás-tudat helyébe más kényszert kellett állítani: az állami erőszak apparátusát, az igazságszolgáltatás intézményét. Már nem csupán a személyes ellentétek egymás közötti kezeléséről, hanem a magánviszonyoktól eltávolodó állam által kiszabott, valódi büntetésekről volt szó a jogi normák megsértése esetén (delictumok helyett crimenek). Másrészt a magántulajdon kialakulásával a tulajdon védelme is központi feladattá vált. Végül pedig a büntetőjog talán legnagyobb novumaként az állami – és egyházi – tekintély oltalmát említhetjük, hiszen az állami rendet is azáltal igyekeztek biztosítani, hogy annak megsértőivel szemben a legszigorúbb büntetéseket alkalmazták.⁶

De mit is jelentett a büntetések szigorúsága? A mai szemmel elborzasztó büntetési viszonyokért az adott korban jellemző körülmények felelősek. Ott, ahol a jogon kívüli életet az anarchikus önkény, a mindennapos erőszak, járványok és halálos betegségek alakítják, belátható, hogy a humánusabb büntetések csekély eredménnyel járnának. A hatékonyság érdekében el kellett érni azt az ingerküszöböt, amikor a kilátásba helyezett hátrány már képes visszatartani a büntőt. A büntetések ezért a nincstelen, földesura alávetettjeként élő jobbágy becsületét, testi épségét vagy életét veszik célba, míg a vagyonos, szabad ember esetében már a pénzbüntetés a gyakoribb szankció.⁷ Erdélyben igazán kegyetlen büntetésekkel csak különösen indokolt esetekben találkozunk. A lefejezés és akasztás mellett szűk körben karóba húzás, tűzhalál és vízbefojtás fordul elő, de a nagyobb szenvedést okozó büntetések a Constitutio Criminalis Carolinához képest itt sokkal inkább a büntetési rendszer perifériájára szorulnak vissza.⁸

Ez a gyakorlat a középkori büntetőjog újabb jellemző tulajdonságára, a differenciálásra is utal. A rendi felelősség azt jelenti, hogy a privilégiumok rendszeréből felépülő társadalom kiváltságos elemeinek, a rendeknek egymástól és a jobbágyoktól eltérő büntetőjogi felelősségük volt. Egyrészt ugyanazon cselekményt különbözően

⁶ Mezey (2010) 12. o.

⁷ Mezey (2010) 14–15. o.

⁸ P. Szabó Béla: Az erdélyi szászok büntetőjogának kapcsolata a juszthinianuszi és a birodalmi német büntetőszabályokkal. In: Görgényi Ilona – Horváth M. Tamás – Szabó Béla – Várnay Ernő (szerk.): *Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis V. Debreceni Egyetem Jog- és Államtudományi Intézete*. Debrecen. 2005. 154. o.

ítélték meg nemes és jobbágy esetében, másrészt pedig a büntetések is eltérőek voltak. A jobbagyokkal szemben nemesre verés, tömlöc, kaloda, pellengér általában nem volt kiszabható.⁹ Az erdélyi szászok 1583-as szabálygyűjteménye, a Statútumok viszont nem ismerte a rendi különbségtételt a büntetések alkalmazása terén, annak rendelkezései minden szászra egyformán vonatkoztak.¹⁰

Jogbizonytalanságot szült továbbá a jogi partikularizmus is, vagyis az ország területén belül egymástól eltérő jogszabályok alkalmazása, melyek ráadásul gyakran szokásjogként fordultak elő és jellemzően törvényrontó erővel bírtak az adott területen. Sőt, a büntetőjog megkettőzöttsége nem csupán alanyi, területi és jogforrási szinten jelentkezett, hanem a büntetések jellegük szerint is eltérőek voltak. Az állam kialakulásával ugyanis az állami büntetések nem tudták egyértelműen leváltani a kötelmi jellegű delictumokat, csupán korlátok közé szorították ezeket. Az erdélyi szászoknál a verbál-iniuriák például ilyen magánbűncselekménynek számítottak, amit bizonyít, hogy a rájuk kiszabott pénzbüntetés (nyelvváltás) egyharmada a sértettet illette, és hogy ezeket a delictumokat az állam nem kriminalizálta, ha a felek egymással kiegyeztek, vagy ha a kölcsönös sértegetések kioltották egymást.¹¹

2.3. A büntetések célja és eszközei

A büntetés céljainak tárgyalásánál abból az általános megállapításból indulunk ki, hogy a büntetőjog rendeltetése az állami – és egyházi – rend védelme. A szankciók az állam által meghatározott társadalmi értékeket hivatottak őrizni, melyek között vannak időtálló alapértékek, valamint a korra és társadalomra jellemző speciális értékek is. Ezeket hívjuk jogtárgyaknak. A büntetések elsődleges célja tehát a jogtárgyak megsértőivel szemben történő fellépés, a megtorlás („*érdeme szerint büntetessék*”).¹² A büntetés megtorlás jellegét az adja, hogy akció-reakció típusú folyamat, az elkövetett bűncselekmény – a felderítettség korlátjai között – automatikus következménye, a bűncselekmény elkövetésének „áraként” is felfogható.

⁹ Mezey (2007) 287. o.

¹⁰ P. Szabó (2005) 153. o.

¹¹ P. Szabó (2005) 158. o.

¹² Angyal Pál – Degré Alajos: A XVI–XVII. századi erdélyi büntetőjog vázlata. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 1943. 43. o.

Az állami tekintély és a társadalmi értékek védelmének másik oldala a bűncselekmények megelőzése, a büntetések indokolásában az ítéletek gyakran a többi gonosztevő elrettentésére és példaadására hivatkoztak (generális prevenció). A büntetéseket kihirdették, a bűnösöket közszemlére állították, és a kivégzéseket nyilvánosan hajtották végre. Mindezt azért, mert el akarták érni, hogy a kivégzések tanmeseként hassanak, és a résztvevők a bűn és büntetés szoros kapcsolatáról szerzett mély benyomásokkal távozzanak a helyszínről. A nyilvános halálbüntetések valóságos népiünnepélynek számítottak, a „rettenet színháza” a közönség számára örök tanulsággal szolgált a bűnelkövetés konzekvenciáit illetően.¹³

A speciális prevenció, illetve az elkövetők megjavításának gondolata a középkorban még nem merült fel elsődleges szándékként, ez a XIX. századi modern büntetőjog tettes központú iskoláinak az érdeme. Ám közvetetten már a feudális viszonyok mellett is előfordultak ilyen irányú törekvések, aminek kapcsán a feltételhez kötött kegyelem intézményét és a vezeklésre utasítást említhetjük.¹⁴ Sőt, az erdélyi szászok haladó büntetőjogi felfogásával kapcsolatos kutatásokból az is kiderül, hogy náluk már explicit módon is megjelenik az elkövető megjavításának igénye. A szász Statútumok így rendelkezik: „*expedit enim peccata nocentium esse nota, ut emendentur*” vagyis „*hasznos a megjavítás érdekében a bűnösök vétkeit megbélyegezni*”.¹⁵

A jogági tagozódás hiányának következményeként a vagyoni büntetések további lényeges célja a sértett kárpótlása volt. A bírságot azon túl, hogy tisztán büntető cézzal vagy az elítélt életének megváltására szabták ki, átalány-kártérítésként is alkalmazták, ami viszont polgári jogi elem. Ennek bizonyítéka, hogy a sértett kérelmére a bírság mértékét az okozott kár nagysága alapján állapították meg, sőt, vegyes ítéletnél a kártérítésen túli bírság fizetésére is kötelezhették az elkövetőt. Ezek az úgynevezett bírságos perek.¹⁶ Egy alkalommal például Udvarhelyszéknek megparancsolják, hogy Váralja részére a pálfalvi lakosokkal – kik 50 arany forint kártérítésben, vérontásban és kétszeres bírságban elmarasztaltattak – teljes elégtételt szolgáltatassanak („*Palfalwam ordo iuris donasset, insuper dampna, sanguinis effusionem necnon dupplici pathvarie sunt*

¹³ Mezey (2010) 16. o.

¹⁴ Angyal – Degré (1943) 42. o.

¹⁵ P. Szabó (2005) 152. o.

¹⁶ Angyal – Degré (1943) 34–35. o.

convicti contra Varalya”).¹⁷ A megfelelő elégtételt és egyben kellően súlyos büntetést is biztosító pénzösszeg szankcióként történő kiszabása azonban csak a vagyonos nemesek, polgárok esetében volt sikerrel alkalmazható.

Végül pedig a büntetések vallási eredetű céljaira teszek utalást. A bűnelkövetés ugyanis a középkori gondolkodás alapján nemcsak a társadalmi rend, de Isten megsértését is jelentette és a büntetés eszerint nem más, mint a megbántott Úr kiengesztelése.¹⁸ Ennek megfelelően egyes büntetéseknek, így a vízbefojtásnak és a megégetésnek tisztító erőt is tulajdonítottak. Nem véletlen, hogy a boszorkányokat megégetik, vagy Erdélyben vízbe fojtják,¹⁹ mint ahogyan az sem, hogy Küküllő megye constitúciói a paráznaságban tartósan megmaradó leányokat és asszonyokat szintén vízbefojtással rendelik büntetni.²⁰

A célok megvalósításának eszközeként megtaláljuk az embertől elvonható értékek teljes katalógusát. Mivel ezek átfogják az embernek, mint biológiai egyednek és társadalmi lénynak a teljességét, ezért állandónak és örökkévalónak mondhatók. A felsorolásban szerepel az élet, a testi épség, a méltóság, a becsület, a szabadság és az ember által birtokolható javak összessége.²¹ A büntetési nemek ezen értékek köré csoportosulnak, a vázolt célok elérése érdekében válogatnak közöttük, figyelemmel a bűncselekmény tárgyi súlyára és az elkövető társadalmi helyzetére. A büntetések csoportosításánál így a vagyoni, a megszégyenítő, illetve testi fenytéssel járó büntetéseket, a szabadságvesztést, valamint a halálbüntetések kategóriáját találjuk. Az elhatárolás azonban nem mindig egyértelmű, egyes büntetéseknél különféle típusok elemei keveredhetnek egymással.

¹⁷ Szabó Károly (szerk.): Székely Oklevéltár. III. Kötet. Székely Történelmi Pályadíj-alapra Felügyelő Bizottság. Kolozsvár. 1890. 72. o.

¹⁸ Mezey (2007) 296. o.

¹⁹ P. Szabó (2005) 161. o.

²⁰ Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. I. kötet: Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 1885. 279. o.

²¹ Kabódi Csaba: A büntetés szimbolikája. In: Mezey Barna (szerk.): Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok. Gondolat Kiadó. Budapest. 2006. 113. o.

3. Erdélyi jogforrások és a kegyelem szabályozása

3.1. A büntetőjog forrásai Erdélyben

3.1.1. Általános jogforrások

A XVI–XVII. századi Erdélyben önálló jogágként még nem alakult ki egy tiszta rendszerbe foglalt büntetőjog, a kor írott joganyagaiban nem találunk elkülönített, kifejezetten büntető rendelkezéseket tartalmazó részt. A büntetések elszórtan, a legkülönbözőbb témájú jogszabályokhoz kapcsolódva, mint szankciók jelentek meg a kor embere számára. A jogalkotási szándékot vizsgálva azonban a büntetőjogi jogtudat korlátozottan már ekkor is előfordul, hiszen léteztek olyan önálló törvények is, amelyeknek egyetlen célja a gonosztevők megfékezése és megbüntetése volt.²²

Elvileg már az Erdélyi Fejedelemségben is létezett a jogforrásoknak hierarchikus rendszere, de ez nem érvényesült olyan következetességgel, mint ahogyan azt ma elvárnánk. A hierarchia csúcsán az országos törvények álltak, amiket a három nemzet – magyar nemesek, székely lófők és szász patríciusok – részvételével tartott országgyűlés hozott és a fejedelem megerősített. A nemzetek közötti kápolnai unióeszküre hivatkozva az 1557-es fejérvári országgyűlés már régi szokásként mondja ki, hogy két nemzet egyetértése esetén a harmadiknak is azok döntéséhez kell tartania magát.²³

A törvényhatóságok helyi ügyeiket, mindennapi életüket statútumokkal szabályozhatták, de elvileg csak törvényi keretek között. Ennek ellenére gyakran hoztak törvényrontó erejű statútumokat, sőt, a szokásjog még utóbbiakat is felülírta. A törvények végre nem hajtását bizonyítja, hogy egyes rendelkezéseket néha évtizedeken keresztül ismételtetnek a törvénycikkek. Székely bíróságok sokszor ítélték el embereket olyasmiért, amit törvény ugyan nem nyilvánított bűncselekménynek, de a szokás annak tartott. Összefoglalva tehát bűncselekménynek számított minden olyan cselekmény, amit törvény, statútum, vagy a szokás annak nyilvánított.²⁴

²² Angyal – Degré (1943) 8–9. o.

²³ Trócsányi Zsolt: Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben. Gondolat Kiadó. Budapest. 2005. 29. o.

²⁴ Angyal – Degré (1943) 9–11. o.

Az egyes nemzetek viszonylag széles körben produkáltak habitusuknak megfelelő, rájuk jellemző szokásjogi szabályozást, a közösségbe születő kisgyermek pedig természetesen sajátította el a falujában szokásban lévő normarendszert a tőle idegen, uniformizált országos törvények rendelkezései ellenében. Számos, máig fennmaradt folklór alkotás – így különösen a közmondások – tükrözi ezt a nevelő hatást. Ezek szerint *„jobb törvényt bontani, mint szokást elhagyni”, „egy jó szokás többet ér három jó cselekedetnél”, „a törvénynek viasz az orra”, „ahol sok a törvény, szaporodik a bűn”* és a sort még hosszan folytathatnánk.²⁵ A saját identitásuknak leginkább megfelelő szokásjoghoz való ragaszkodás viszont a normák esetlegessége miatt a nemzetek együttélését nehezítette meg.

Az említett helyzetből adódó nagyfokú bizonytalanság csökkentése érdekében hoztak létre különböző szokásjogi, illetve törvénygyűjteményeket. A legjelentősebb a Werbőczy István-féle Tripartitum volt, melynek kihirdetése ugyan elmaradt, de Werbőczy 1517-ben magánúton mégis kiadta, és a bíróságok más lehetőség híján alkalmazni kezdték. A Hármaskönyv Erdély joggyakorlatában is jelen volt, gyakran hivatkoztak rá. Felavatási esküjében több fejedelem is megerősítette és 1698-ban bekerült az addigra kialakult, speciálisan erdélyi szabályokat tartalmazó gyűjteménybe, az *Approbatae et Compilatae Constitutiones*be is. Utóbbi kompilációs munkák nem csupán az erdélyi törvények időbeli felsorolását tartalmazták, hanem a szabályokat igyekeztek rendszerbe is foglalni. A nyilvánvaló ellentmondásokat és a tudottan nem érvényesülő normákat kiiktatták a törvényművekből, ám fejlettebb, jogágak szerinti rendszerezésig még ezeknél sem jutottak el.²⁶

3.1.2. Szász büntetőjogi felfogás a jogforrások tükrében

Az erdélyi szászok az általános jogbizonytalansággal szemben precizitással és gyakorlatias módszerekkel igyekeztek fellépni. A német területről származó jövevények régi lakhelyük jogait és szokásait is magukkal hozták, így a joghézagok kitöltése érdekében indított kodifikációs munkájuk során eleinte a német városi és országos jogok recepciójával próbálkoztak. E törekvésük alapján jött létre az Altenberger-codex, amely a nemesekkel való viszonyukat rendező *lex consuetudinaria regnum* mellett a szász

²⁵ Tárkány Szűcs (1980) 374. o.

²⁶ Mezey (2007) 32. és 39. o.

gazdasági életet szabályozta. A tiszta német szokásjog végül nem igazán felelt meg az igényeknek, a codexet mégis alkalmazhatták, hiszen a szebeni tanácsnokok erre esküdtek fel és a szász szokásjog segédforrásaként még hosszú ideig érvényben maradt.²⁷

A sikertelen kísérlet után a szászok új irányba fordulva, a római jog recepcióját tűzték ki célul, ami végül eredményre is vezetett. A római jog ugyanis olyan „közös nevezőként” szolgálhatott, ami mind a jogforráshiánnyal küzdő szászok, mind pedig a legfelsőbb fellebbezési fórumként működő királyi tábla ebből adódó nehézségeit alkalmasnak látszott kiküszöbölni. Ez a folyamat volt végül az, ami Honterus, Bomelius és Fronius Mátyás munkássága nyomán elvezetett a Statuta iurum municipalium Saxonum in Transsilvania, röviden a Statútumok összeállításához és 1583-as jogforrási rangra emeléséhez. A fejedelmi megerősítés szerint a Statútumok a „szászok földjére és jogszolgáltatására vonatkoznak”, szabályait pedig akkor kell elfogadni, „ha a közönséges jogba nem ütköznek”. Ám ez az elv itt sem érvényesült, így jelentősége a szász területeken esetenként az országos törvényekénél is nagyobb lehetett.²⁸

A szászokra vonatkozóan tehát a vázolt jogfejlődési irány az, ami elsődlegesen megadja fejlett büntetőjogi gondolkodásuk alapját, büntetési és büntetés-végrehajtási gyakorlatuk a római jog erős befolyását tükrözi. A jogforrási rendelkezések közül feltétlenül érdemes kiemelni azt a szakaszt, mely a magyar jogfejlődésben egészen egyedülálló módon a római jogot szubszidiárius jelleggel, közvetlen jogforrásként jelöli meg arra az esetre, ha a Statútumok valamely kérdésben nem foglalna állást („*Quicquid autem his legibus specialiter non est expressum, id veterum legum constitutionumque regulis imperatorio iure comprehensis, omnes relictum intellegant*”). Különösen a büntetőbíráskodás tekintetében a Statútumok azt is kijelenti, hogy a szabályok ius strictumként való alkalmazásánál fontosabb, hogy az igazságosság és méltányosság kerüljön előtérbe, de az elkövető megjavításának igénye vagy a bűnösség vizsgálata is a szászok fejlett igazságérzetéről tanúskodnak.²⁹

²⁷ P. Szabó (2005) 139–140. o.

²⁸ P. Szabó (2005) 140–142. o.

²⁹ P. Szabó (2005) 143. o.

3.1.3. Székely partikuláris jogalkotás

A székelyek jogfelfogása szintén önálló fejlődést mutat az erdélyi törvényekhez és más nemzet szokásaihoz képest. Székelyföld különállása miatt nekik is lehetőségük adódott arra, hogy a székeken belül a falvak, mint legkisebb közigazgatási egységek saját magukat, szokásaik szerint igazgassák. A középkorban ezért falukönyveket, azaz Weistumokat alkottak, melyekben életviszonyaik alapvető szabályait fektették le. Míg azonban Nyugat-Európában a falutörvények főleg gazdasági kérdésekben foglaltak állást, addig Erdélyben az élet minden területét átszöttek.³⁰

Írásos falutörvények legnagyobb számban a székelyeknél maradtak fenn, ők az igazsághoz és törvényeikhez nagyon ragaszkodtak, állandó küzdelmet folytattak kiváltságaik megóvása érdekében. A székelyekkel a Tripartitum is foglalkozik, amelyet Werbőczy István éppen akkor írt meg, amikor a székely jog virágkorát élte. Werbőczy a székelyeknek ezzel különösen nagy szolgálatot tett, hiszen így sikerült konzerválnia az évszázadokon keresztül formálódott székely „*sajátkeblű igazságszolgáltatás*” tételeit és megerősítenie a székely jog különállásának gondolatát.³¹ A számos falutörvény között találjuk például Szentmihály, Bölönfalva, Gyergyóújfalu, Csíkszenttamás, stb. helyi szabályait lefektető dokumentumokat.

A felsoroltak közül a székelyek katonás fegyelme és devianciával szembeni határozott fellépése illusztrálásaként az 1690-es bölöni szabályzatot érdemes kiemelni. A bölöniek ebben az időszakban külső támadások miatt a várban rekedtek, ezért közös akaratból, a veszedelemmel való sikeres szembenézés érdekében, belső életükre irányadó és mindenkire kötelező rendtartást alkottak meg. Így írnak: „*mivel (...) ez helyen épített kisdéd kastélyocskába kellett szorulnunk, Várbeli Tisztek választassanak, és azoktól minden Rendek u. m. Falusiak, Jövevények, Nemes, Lófő, Darabont, Jobbágy, sőt még az Ecclesiái Személyek eleibe Törvény irattassanak, mely szerint a Tisztektől mindenkinek dependálni tartozzanak*”.³² A törvényszegők pedig súlyos büntetésekre számíthattak, úgymint kaloda, pénzbüntetés, kézlevágás vagy halálbüntetés.

³⁰ Domokos (2009) 339. o.

³¹ Domokos (2009) 339–340. o.

³² Szabó Károly (szerk.): Székely Oklevéltár. IV. Kötet. Székely Történelmi Pályadíj-alapra Felügyelő Bizottság. Kolozsvár. 1895. 328. o.

Általában is igaz, hogy a falutörvények megalkotásában az egész falu részt vett, így a falusiak ezeknek a szerződés jellegű szabályoknak létrehozói és címzettjei is voltak egyszerre. A falutörvények tehát a földesurat éppúgy kötötték, mint bárki mást, ezek hatálya alól még ő sem vonhatta ki magát. A falutörvények megalkotásának indoka pedig Imreh István nyomán úgy foglalható össze, hogy ezek a partikuláris jogalkotások előnyösebbnek bizonyultak az öngazgató kisközösségek számára, hiszen közelebb álltak a helyi, jól ismert valósághoz és a helyi embereket elégedettséggel töltötte el, hogy *„saját kultúrájuk szellemisége szerint hajtják fejüket az életigazító normák jármába”*.³³

3.2. A kegyelem szabályozása és alkalmazása

Végül pedig a büntetés-végrehajtáshoz szorosan kapcsolódó, ám alkotmányjogi gyökerekkel rendelkező kegyelem kérdésével foglalkozunk. A végrehajtási kegyelem lényege az, hogy a jogerősen elítéltet mentesítik a rá kiszabott büntetés végrehajtása alól. Egyik típusa az országgyűlés által gyakorolt közkegyelem, de az uralkodó egyéni kegyelmet is adhat. Ezt a jogát azonban nem gyakorolhatta korlátlanul, a rendekkel folytatott hatalmi harcok következtében a mérlegelés lehetőségét esetenként kivették a kezéből. A székely nemzet törvénykezési szokásait megerősítő 1555-ös székelyudvarhelyi oklevél is utal az uralkodónak ilyen korlátozására: *„szántsándékkal való halálért a gyilkos meghaljon; a vajda urak kegyelme még a király is meg ne oltalmazhassa a peres ellen”*.³⁴ Az 1594. májusi XV. tc. hasonlóan tiltja, hogy a fejedelem nemesek gyilkosainak és a házra törőknek kegyelmet adjon. A hűtlenséget elkövetők is csak a fejedelem és az országgyűlés együttes kegyelme alapján mentesülhettek a büntetés alól, az ilyen eseteket törvényben hirdették ki.³⁵

A fejedelmek a korlátozások ellenére sűrűn éltek a kegyelmezés jogával. A hűtlenség miatt elítéltek közül ugyanis sokan külföldre menekültek és ilyenkor külső nyomásra, vagy azért adtak kegyelmet, hogy a szököttek külföldön ne áskálódjanak Erdély ellen. A fejedelmi kötöttségek kijátszásának módja volt, hogy a halálraítélt személyt jobbágyként

³³ Domokos (2009) 341. o.

³⁴ Szabó Károly (szerk.): Székely Oklevéltár. II. Kötet. Magyar Történelmi Társulat Kolozsvári Bizottsága. Kolozsvár. 1876. 122. o.

³⁵ Trócsányi (2005) 24. o.

elajándékozták, ami végső soron ugyanúgy mentesítette őt a büntetés végrehajtása alól.³⁶ Szemléletes példaként mutatja be ezt a gyakorlatot Apafi Mihály 1666-os adománylevele, amelyben a halálra ítélt Pulyoni Jánost kegyelemképpen Jeddi Pálnak jobbágyul adományozza.³⁷

Büntetéstől való félelmükben az elítéltek gyakran önszántukból is jobbágyinak álltak, ilyen módon remélve életük megmentését. Csíkszenttamáson például a halálra ítélt Bodó Ferenc jobbágyul köti magát Lázár Farkasnak azzal, hogy *„sem udvarából, sem földéről el nem megyek, ha pegigy elmennék, szabad legyen mind fejedelem háta megett és nemes ember háta megett (...) törvénlátatlan megyfogni és mingárást felakasztani”*.³⁸ A hasonló gyakorlatokkal tisztában lévén a székely ítélkezési szokásokat megerősítő oklevél 62. pontja hatálytalanná nyilvánítja az önkéntes jobbágyul szegődést, mikor kijelenti, hogy *„A bűn alatt senki magát földön lakóvá nem teheti, ha ki tenné is, erőtlen lészen. Ha ki Lajos király után földön lakóvá tette magát, erőtlen, mert király nemese”*.³⁹

A kegyelmezést általában feltételekhez kötötték: a kegyelemben részesített személy írásban kötelezte magát, hogy ezeket be fogja tartani, ellenkező esetben a kegyelem hatályát veszti és az ítéletet végrehajtják rajta. Ez részben biztonsági intézkedés volt az elítélt bosszúvágyával szemben, részben viszont a bűnös megjavítását szolgálta azáltal, hogy büntetéstől való félelmében igyekezett tisztességes életmódot folytatni.⁴⁰ A székely törvénykezésre vonatkozó dokumentum jól példázza ezt a szándékot: *„Történettel való halálért a vajda urak kegyelme használ egy esztendeig és három napig, de úgy, hogy a közben a halálosokon több bosszút ne tégyen; annak utánna ha az alatt meg nem békéllik, törvény szolgáltatson reája”*.⁴¹ János király is csak azzal a feltétellel ad a székely felkelésben részt vevő kézdivásárhelyi lakosoknak kegyelmet, hogy többet felkelésben részt ne vegyenek, mert akkor a kegyelem hatályát veszíti.⁴²

³⁶ Angyal – Degré (1943) 31–32. o.

³⁷ Szádeczky Lajos (szerk.): Székely oklevéltár. VI. Kötet. Székely Történelmi Pályadíj-alapra Felügyelő Bizottság. Kolozsvár. 1897. 308. o.

³⁸ Szádeczky Lajos (szerk.): Székely oklevéltár. V. Kötet. Székely Történelmi Pályadíj-alapra Felügyelő Bizottság. Kolozsvár. 1896. 109. o.

³⁹ Szabó (1876) 124. o.

⁴⁰ Angyal – Degré (1943) 42 o.

⁴¹ Szabó (1876) 122. o.

⁴² Szabó (1876) 167. o.

A kegyelemezés bevett gyakorlatát az is indokolja, hogy a hatalom az elrettentés hatásossága érdekében egyszerre kívánta a szigorú megtorlást érvényesíteni, és az értékes munkaerőt megőrizni. Fej- és jószágvesztés esetén is igaz, hogy a kegyelem rendszerint az elítélt életének megkímélésére vonatkozott, vagyonát azonban nem tarthatta meg. Súlyos büntetteknel az is előfordult, hogy a kegyelem csak a halálos ítélet végrehajtásának módját érintette: a fájdalmas, vagy megalázó kivégzést enyhítették úgy, hogy például a máglyahalálra ítéltet a megégetés előtt megfojtották, vagy akasztás után a holttest levételét és eltemetését engedélyezték.⁴³

A jogkör gyakorlásával kapcsolatban olyan esetekről is tudunk, amikor a fejedelem kegyelmezési szándékáról csak a kivégzést megelőző utolsó pillanatban tájékoztatta az elítéltet. A székelyek János Zsigmond elleni felkelése okán elmarasztalt Valkay Miklóst és Forró Miklóst már a vesztőhelyre hurcolták, és *„a hóhér már készen állott, hogy az elítéltek fejét befedje, mikor bejelentették, hogy János megkegyelmezett nekik”*.⁴⁴ A kegyelem gyakorlásának még kíméletlenebb módját találhatjuk Báthori Istvánnál a Pókai testvérek ügyében. Az 1575-ös eset szerint ugyanis az ellenük hozott halálos ítéletet Báthori, édesanyjuk könyörgésére a következőképpen változtatta meg: *„megengedte, hogy egyiket a kettő közül, amelyiket akarja, kivonja a halálbüntetés alól, az, minthogy mindkettőt ugyanúgy, ugyanolyan érzéssel szerette, rokonaira és barátaira bízta a választást, nehogy ő maga vesse egyiket, vagy másikat a hóhér kezébe”*.⁴⁵

⁴³ Tóth J. Zoltán: A halálbüntetés szabályozása a középkorban. Jogtörténeti Szemle. 2006/4. szám. 70. o.

⁴⁴ Barna Attila: A politikai bűncselekmények büntetésének szimbolikája. In: Mezey Barna (szerk.): Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok. Gondolat Kiadó. Budapest. 2006. 22. o.

⁴⁵ Barna (2006) 23. o.

4. Vagyoni büntetések

A vagyoni büntetéseknek az egyes jogágak keveredéséből adódó összetettségéről már volt szó. Itt példák alapján részletesen is tárgyalom ezek fejlődését, alkalmazási körülményeit. A vagyoni büntetés az állami büntetőjog kialakulásával a vérbosszú megváltásából, a kompozícióból bontakozott ki. Ez eredetileg kötelmi jellegű igényként a sértett kompenzálására szolgált, amelyet a bosszúra jogosult fél választása szerint követelhetett. Később az állam megjelenésével kötelezően alkalmazandó büntetéssé vált, ami legfeljebb már csak részben illette a sértett felet, nagyjából az igazságszolgáltatást ellátó szerveknek vagy a kincstárnak kellett befizetni. Tehát a vagyoni büntetések területén is az állam kriminalizációs törekvései figyelhetők meg.

E kategórián belül nemcsak a határozott összegű pénzbüntetésekre kell gondolnunk, hanem súlyosabb esetben a teljes vagyon elvesztését jelentő jószágvesztést és a természetbeni elkobzást is itt kell említenünk. Alkalmazták főbüntetésként, más büntetésekhez is járulhatott – tipikusan fej- és jószágvesztés esetén – illetve egymás mellett is kiszabhatták ezeket, amire az elkobzással egybekötött vagyonvesztés lehet jó példa.

4.1. Határozott összegű bírságok

A vagyoni büntetések enyhébb esete, mikor az elítéltet nem jószágvesztésre, hanem adott összegű bírság fizetésére kötelezik. Ennek egyik oka a bírságos perek voltak. Szóltunk már róla, hogy Erdélyben a vagyoni büntetések ekkor még a polgári jog kártérítési funkciójával erősen keveredtek, a bírságok a sértettnek okozott kár elégtételéül is szolgáltak. Az 1571. november–decemberi XI. tc. a más dézsmáját hatalmasan betakaró személyt a 200 forintos bírságon túl kártérítésre és egyben a perköltség megfizetésére is kötelezi, az 1659. május–júniusi II. tc. pedig büntetésül a hanyag adószedőkön (perceptor) hajtja be az önhibájukból beszédni elmulasztott adót.⁴⁶

Ezek mellett léteztek a kárösszegetől független, előre meghatározott összegű bírságok is. A törvényben megállapított büntetések összege jellemzően magasabb volt a helyi

⁴⁶ Trócsányi (2005) 87. és 119. o.

statútumokban szereplő büntetéseknél. Mezei szabálysértésekre – mivel a napszámbér 8–10 dénár körül volt – a kisebb bírságok 1–2 dénárosak, de 10–12 forintosakat is találunk, amire a jobbágy egyhavi keresménye is rámehetett, hiszen a ruházattal, élelemmel ellátott, jól fizetett szász szolgáló is csak havi 10 forint bért kapott.⁴⁷

Gyergyóújfalu mezei kártételek elleni 1581-es falutörvénye a lovát tilalmasban tartó személyt, ha vétkeisége miatt a ló elszabadul, 12 dénárral bünteti, ha viszont valaki a falu híre nélkül méltatlan panaszol a tiszteknek, 12 forintot fizet, akárcsak a bírság behajtását akadályozó személy.⁴⁸ De a mezei kártételeken kívül a falu mindennapos életével összefüggő szabálysértéseket is enyhébb pénzbüntetésekkel sújtják, így Szentmihály falutörvénye a káromkodókat, a közös erdőből fát vagy más gyümölcsöt elvevőket és a bírák eljárásának akadályozóit is kisösszegű bírsággal rendeli büntetni.⁴⁹

A törvényi szintű összegek is eltérő nagyságúak voltak, de az egyes tételeket vizsgálva már elsőre feltűnhet számunkra, hogy bizonyos fokú rendszeresség tapasztalható ezek alakulásában. Ennek magyarázatához a vérdíjak, Werbőczynél megállapított mértékéhez kell visszanyúlnunk. Az összeg holt díj esetében 25 forintot, élő díjnál 12 forint 50 dénárt tett ki. Az erdélyi joggyakorlat ezekhez az értékekhez szigorúan ragaszkodott, ami azt a problémát vetette fel, hogy az emberölésre a 25 forintos bírság akkoriban már nagyon alacsonynak számított.⁵⁰ Összehasonlítva a szászoknál használt vérdíj mértékével azt vehetjük észre, hogy a szász szabályozás még ennél is enyhébb: súlyos esetekben 20 forint, amely összeg tovább csökkenhetett, ha azt kisebb sérelmek elkövetésére szabták ki.⁵¹

A vérdíjak alkalmazása mégsem volt példátlan, az 1555-ös székely ítélkezési törvények 32. pontja ezt írja: *„ha valakit kurva fiának, árulónak, hitetlennek mondanak, és törvénybe jutván (...) a más fél megbizonyítja, hogy ő hozzája büntetlen mondotta, eleven díján, azaz tizenharmad fél forinton marad: mert tisztességében jár”*.⁵² Ugyanígy az 1592-es VIII. tc.: aki levél nélküli szolgát felfogad, a homagium büntetésében

⁴⁷ Balás Gábor: Erdély jókora jogtörténete. 1540–1848 közti korra. Budapest. 1979. 109. o.

⁴⁸ Szádeczky (1896) 125. és 127. o.

⁴⁹ Szabó (1895) 301–302. o.

⁵⁰ Angyal – Degré (1943) 60. o.

⁵¹ P. Szabó (2005) 153. o.

⁵² Szabó (1876) 122. o.

marasztalando el.⁵³ Emellett ugyanakkor szükség volt a magyar nemes korábbi vérdíja helyett egy méltányosabb, az elkövetett bűncselekmény súlyát jobban tükröző összegű bírság bevezetésére is.

Az erdélyi vagyonbüntetések kiszabásakor ezért súlyosabb esetekben jellemzően a magasabb összegű, 200 forintos *articularis poena*-t alkalmazták. Bevezetését indokolta még az államkincstár gyarapítására irányuló törekvés is, hiszen az *articularis poena* részben, vagy egészben a kincstárat illette, mivel eleinte csak a közérdeket sértő bűncselekményt büntették 200 forintos bírsággal. Miután azonban kiterjesztették a magánosok visszaéléseire is, alkalmazása az erdélyi joggyakorlatban annyira elterjedt, hogy az *Approbaták* vagyonbüntetési rendszerének tengelyévé vált, a *Compilaták* pedig konkrét szankció hiányában már általános büntetésként hivatkozik rá a törvénysértőkkel szemben. Az *articularis poena* közönséges büntetéssé válásával párhuzamosan szükség volt az államérdeket sértő súlyos bűncselekményekre kiszabott bírság emelésére is, így a korábbi 200 forint helyett ezeket már jellemzően 500 forinttal sújtották.⁵⁴

Az *Approbaták* II. R. 9. C. például az arany, réz, ezüst, kénkö bányákra megállapítja, hogy ilyeneket bárki nyithat, de a kibányászott fém tizedét szolgáltatassák be a kincstárnak. Mulasztásukat 500 forinttal büntessék, visszaesés esetén kétszeresen.⁵⁵ (székely oklevelek között olyan önkéntes esküt is találunk, amelyben a felek a tized be nem fizetése esetében életükkel is készek helytállni).⁵⁶ Ennél is komolyabb az *Approbaták* III. R. 40. C.-be is felvett rendelkezés, miszerint a malmokkal utaknak, réveknek, s másnak kárt ne okozzanak. Panasz esetén a vármegye biztost küld szemlére, az akadályokat pedig 800 forint terhével el kell távolítani.⁵⁷

Végül a törvények között fellelhető egyik legsúlyosabb bírságról is essen szó, ami az adatok alapján nem kevesebb, mint 1000 forint összegű tételt jelentett. A Bethlen-kor talán legjelentősebb iskolaügyi törvénye – az 1624. június–júliusi VI. tc. – ugyanis a prédikatori rend panaszára horribilis, 1000 forintos büntetéssel sújtja azt a földesurat, aki jobbágya gyermekét visszatartja az iskolázástól, vagy kiveszi az iskolából. Ezt az előírást

⁵³ Trócsányi (2005) 60. o.

⁵⁴ Angyal – Degré (1943) 63–67. o.

⁵⁵ Balás (1979) 126. o.

⁵⁶ Szádeczky (1897) 396. o.

⁵⁷ Balás (1979) 135. o.

az 1635-ös fejevári országgyűlés is megerősíti.⁵⁸ A kor egyik legmagasabb büntetési tételének említését Balás Gábor többször idézett adat-összeállítása azonban elvéti, hiszen nála ugyanezen törvényi rendelkezés ismertetésénél mindössze 100 forintos büntetést találunk.⁵⁹ Ez azonban téves adat, hiszen az 1624-es VI. artikulus a következőképpen fogalmaz: „*hogy valakik bona ecclesiastica in proprios usus converterent, tales comperta rei veritate, in mille florenis convincáltassanak, melyet Felséged tempore diaetae irremissibiliter exigáltasson is*”.⁶⁰

4.2. A jószágvesztés

A teljes vagyonvesztéssel járó büntetések közül a legsúlyosabb az uralkodó, illetve az állami rend durva megsértését jelentő hűtlenségi tényállásokra kiszabott fej- és jószágvesztés. A bűncselekmény kiemelt súlyát itt az jelzi, hogy a büntetés két lényeges elemből tevődik össze: az uralkodóhoz való hűség fejében kapott javak, birtokok természetes és szükségszerű elvesztésén túl az elítélt tettéért főszabályként életével is felelt, mely esettel bővebben a halálbüntetéseknél foglalkozunk. Végrehajtásra adott részleges kegyelmével azonban az uralkodó ez utóbbi elemtől gyakran megkímélte az elítélteket, így büntetésük csupán a bizalmi viszonyból eredő javak elvesztéséből állt, minthogy ez a kapcsolatuk az uralkodóval megszűnt.

A hűbéri kapcsolattal összefüggésben Barna Attila tanulmányában olvashatjuk, hogy a középkorban a hűség nem az adománybirtokhoz, hanem a királyi kíséretben való részvételhez kötődött, ezért nem csupán hatalmi, hanem az uralkodóval kapcsolatos személyes érzelmi viszonyt is jelentett. Ebből adódik, hogy a hűtlenségnél – mint ennek a személyes viszonynak a megsértésénél – a szokásosnál erősebben kerülnek hangsúlyozásra a morális és erkölcsi szempontok, amelyek a legsúlyosabb büntetés alkalmazását alapozzák meg. Mivel az uralkodó helyzete a fejedelmi Erdélyben még hasonlított a patrimoniális uralkodókéra, ezért ez a hivatkozási alap itt különösen is fennmaradt.⁶¹ Ezt bizonyítja Báthori István egyik kolozsvári beszédének részlete is:

⁵⁸ Trócsányi (2005) 211. o.

⁵⁹ Balás (1979) 216. o.

⁶⁰ Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. VIII. kötet: 1621–1629. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 1882. 236. o.

⁶¹ Barna (2006) 14. o.

*„Fájdalmas dolog esküdt ellenségekkel körülvéve lenni, de sokkal fájdalmasabb, ha az alattvalók, a bizalmasok, a háziak törnek valaki ellen. Az ő hűtlenségüket annál szigorúbban kell büntetni, minél bűnösebben szegik meg a hűséget”.*⁶²

Itt a fej- és jószágvesztéssel kapcsolatos szabályozás székely sajátosságaira is utalnunk kell, hiszen ők megkülönböztetett kiváltságokat élveztek e téren. A székelyek hűtlensége esetén ugyanis privilégiumaik alapján jószáguk nem szállt a koronára, illetve a fejedelemre, azt nem adományozhatták el szabadon bárkinek. Ehelyett II. Ulászló 1499-es kiváltságlevelének 17–20. artikulusa értelmében a király elleni hűtlenség elkövetése a székelység, a nemesség és a vagyon elvesztését vonta maga után, amely vagyon ugyan a *ius regium* alapján háramlott és vált adományozhatóvá, mégis azzal a megkötéssel, hogy a király azt csak székelynek juttathatta.⁶³ Ezt 1555-ben a székely törvénykezési szokásokról kiadott oklevél is jóváhagyólag megerősíti 30. pontjában.⁶⁴

A székely privilégiumokra vonatkozó további történeti kutatásokból azonban kiderül, hogy jogaik visszaélészerű gyakorlása következtében az 1562. júniusi országgyűlésen már a székelyekre is kiterjesztik a hűtlenségnek fej- és jószágvesztéssel való rendes büntetését és ezzel a privilégiumok alapján fennálló különbségek e téren végleg megszűntek. Az országgyűlés végzése így írnak erről: *„Minthogy a székelység régi szabadságokban bízván, hogy ők jószágokat, örökségeket el nem veszthetnék, az király méltósága ellen s országnak békességes állapotja ellen sokszor feltámadának (...) ezután, valamikor ők oly dologban vétkeznének, kiből örök hitetlenség szokott következni (...) fejenként jószágokat és örökségöket elveszessék, miképpen e dologról más Articulusink között országunkbeli híveinknek közönséges végzéséről Articulus vagyon”.*⁶⁵

A fenti esetek mellett a vagyon elvesztésére oly módon is sor kerülhetett, hogy az elkövető halálra ítélésével egyben arra is lehetőséget adtak, hogy személyes jószágain megválthassa magát annak végrehajtásától. Nagyobb hatalmaskodás esetén például fej- vagy jószágvesztés jöhetett szóba büntetésként. A felsoroltakon kívül pedig még a tisztán jószágvesztésre irányuló büntetések is fennmaradtak a joggyakorlatban, ám a törvény ezeket már nem magánérdek sérelme, hanem az állam és közrend megsértése miatt szabta

⁶² Barna (2006) 15. o.

⁶³ Béli Gábor: II. Ulászló a székelyek jogait és kötelezettségeit összefoglaló kiváltságlevelé. Jogtörténeti Szemle. 2004/4. szám. 58. o.

⁶⁴ Szabó (1876) 121. o.

⁶⁵ Szabó (1876) 162. o.

ki. Kivétel ez alól a hamis eskü, ami magánérdeket sért ugyan, mégis vagyonvesztéssel és megszégyenítéssel büntették.⁶⁶

A hadkötelezettséggel kapcsolatos visszaélések elszaporodását igyekszik megakadályozni az 1590–1600 közötti időszak számos törvénycikke. Vannak, amelyek a hadi szolgálatra kötelezett nemeseknek helyettes kiállítását írják elő jószágvesztés terhe alatt, mások a hadból magukat jobbágnak állással kivonni akaró nemesekre rendelnek hasonló szankciót, de a megszökött vagy hadba nem vonuló nemesek méltó büntetését is általában teljes jószágvesztésben állapítják meg a törvények.⁶⁷

Az állam gazdasági rendjét megbontókra szintén hasonló sors várt. Az 1626. május–júniusi I. tc. szerint mindenütt el kell fogadni az 5 és 3 pénzes garast, a pénz el nem vevőit és az erre izgatókat jószágvesztéssel sújtják. Az országgyűlés II. artikulusában pedig az árszabályozásnak ellenállókról intézkedik részletesen: ha kereskedő vagy mesterember az árszabályozás miatt feladja kereskedését, vagy nem folytatja iparát, jószágvesztéssel bünhődik, akárcsak az áruját a vevő elől eldugó, eltagadó, vagy árdrágító személyek.⁶⁸

A vagyonvesztés főszabály szerint kizárólag az elítélt személyes jószágaira vonatkozott, más vagyona nem terjedhetett ki. A székely törvények többször idézett 1555-ös oklevelének 60. pontja tanulságos ebből a szempontból, a büntetésekkel kapcsolatban azt írja, hogy *„a mi marhája vagyon, az ő részét elveszik, felesége, gyermeke részét meghagyják”*.⁶⁹ Báthori István uralkodása idején azonban előfordult ezzel ellentétes, a kollektív nemzetségi büntetések korát idéző eset is. Annak ellenére, hogy ismerték az elvet, miszerint *„ki-ki lakoljon a maga bűnéért, s nem kéri számon a fiúktól az apák vétkeit”* a beszámoló szerint mégis *„tartotta magát az a vélemény, hogy mind a távol levő, mind az elfogott elítéltek minden javát teljes egészében a kincstárnak kell beszolgáltatni, ki kell sajátítani, s soha többé nem szállnak vissza az örökösökre”*.⁷⁰

⁶⁶ Angyal – Degré (1943) 61–62. o.

⁶⁷ Trócsányi (2005) 143–150. o.

⁶⁸ Trócsányi (2005) 194–197. o.

⁶⁹ Szabó (1876) 124. o.

⁷⁰ Barna (2006) 22. o.

4.3. Az elkobzás

Az elkobzás, mint büntetés alatt elsősorban konkrét eszközök, tárgyak természetben történő elvételét értem, mivel a teljes vagyoneklobzás témakörével az előző alfejezetben már foglalkoztunk. A vagyoni büntetéseken belül ez a szankció annyiban speciálisnak mondható, hogy célja nem a sértett fél kártalanítása, mint a jóvátételi pénzbüntetések esetében, de nem is kizárólag a bírságokra jellemző vagyoni hátrány okozása áll alkalmazása hátterében, hanem az elkövetett bűncselekménnyel hozható szorosabb összefüggésbe. Hatályos büntető törvénykönyvünk⁷¹ – mely az elkobzást nem büntetésként, hanem büntetőjogi intézkedésként tartja számon – is utal az elkobzás említett sajátosságára. A 77. § ugyanis azt a dolgot rendeli elkobozni, amelyet a bűncselekményhez eszközül használtak, amely a közbiztonságot veszélyeztet, vagy amely a bűncselekmény elkövetése útján jött létre, stb.

Az erdélyi joggyakorlat hasonló felfogásban alkalmazza az elkobzást a vagyoni büntetési rendszer részeként, amit jogszabályi rendelkezések és gyakorlati esetek is alátámasztanak. A mezei szabálysértésekre például pénzbüntetés hiányában az állat vagy szerszám elkobzását szokták kiszabni, ha ezek valamelyikének a károkozásban szerepe volt.⁷² Szapolyai Jánosnak a háromszéki székelyekhez intézett 1537-es rendelete figyelmeztet, hogy a Moldvából és Oláhországból kihozott árukat Brassón, mint letéthyelyen át hozzák, ott lerakják s tiltott utakon át árúik elkobzása büntetése mellett ne kereskedjenek.⁷³

De az elkobzás nemcsak tisztán fordulhatott elő, hanem más vagyoni büntetés mellett is. Az 1633-as végzemények alapján bárkinek lehetővé teszik, hogy a földesúr jogának sérelme nélkül kénesőt (higanyt) bányászhasson, azzal a feltétellel, hogy azt csak a kincstárnak adhatja el 75 forintos mázsánkénti áron. A szabály ellen vétőktől a nagy összegű, 500 forintos bírságon túl a kénesőt is elkobozzák.⁷⁴ Érdekes továbbá az állam kulturális rendjét védő rendelkezés, mely szintén vagyonvesztés mellett alkalmazza az elkobzást. Báthori István a medgyesi zsinat közbenjárására, hallván, hogy veszélyes

⁷¹ 1978. évi IV. törvény

⁷² Balás (1979) 109. o.

⁷³ Szádeczky (1896) 52. o.

⁷⁴ Balás (1979) 126. o.

tanokat hirdető könyveket terjesztenek, elrendeli, hogy a könyvnyomtatók ezentúl az ő engedélye nélkül semmiféle iratot kinyomtatni és terjeszteni ne merészeljenek elkobzás és vagyonvesztés terhe alatt („*sine Nostra Annuencia et consensu, permissione, sub poena confiscationis et Ablationis Bonorum omnium imprimere et impressa circumferre distrahere et divendere audeat aut possit*”).⁷⁵

⁷⁵ Szabó (1895) 18. o.

5. Megszégyenítő és testi büntetések

A megszégyenítő és testi büntetéseknél alkalmazott joghátrányok eltérőek, de végrehajtástól függően keveredhetnek egymással, ezért egy fejezetben tárgyaljuk őket. A tisztán testi büntetéseknél elsősorban a fizikai fájdalom előidézése a szankció lényege. Ide sorolhatjuk a verések különböző módjait, valamint a tagcsonkításokat. Mivel ezeket sokszor nyilvánosan hajtották végre, ezért egyben megszégyenítő jellegűek is lehettek.

Klasszikusan megszégyenítő büntetésnek számított még a pellengér, kaloda, szégyenketrec, eklézsiakövetés, haj- és szakáll-lenyírás, szalmakoszorú, megbélyegzés, pacalvetés, stb. A megszégyenítő büntetések széles tárháza a népi kultúra gazdagságából és sokszínűségéből ered, aminek részletesebb bemutatására a fejezetben is sort kerítünk. A büntetések súlyossága szerinti logikát követve a sort a testi büntetésekkal kezdjük, hiszen ezek végrehajtása az okozott fájdalom ellenére a bűnöst összességében kevésbé lehetetlenítik el, mint a súlyosabb közösségi megszégyenítések.

5.1. Testi büntetések

5.1.1. A megverés

Itt elsősorban a veréshez használt eszközökről, illetve a különböző végrehajtási módokról kell szót ejtenünk. A verés alapvetően testi büntetés, ami végrehajtástól függően egyéb hatásokkal is járhatott. Ha a végrehajtás nyilvánosan történt, megszégyenítő büntetésnek is számított, pellengér mellett pedig egyben becsületvesztéssel is járt (lásd 5.2. alfejezet). Szász területeken a megvesszőzés már korábban háttérbe szorult, itt csak kivételesen, így többször paráznaságon ért növel szemben szabható ki.⁷⁶

A veréshez alkalmazott eszköz lehetett vessző, tövis, pálca, lapát, furatos, ostor és korbács is. A vessző és a pálca között az a különbség, hogy a vessző vékonyabb és hajlékony, a pálca pedig rendszerint kemény botot takar, így az előbbi megcsapáskor csípés érzését váltja ki, utóbbi viszont nagyobb fájdalmat okoz. A korbács az ostorhoz

⁷⁶ P. Szabó (2005) 154. o.

képest annyival súlyosabb szankció, hogy többágú és a végén csomók is találhatók, így verés közben felszakítja a bőr felületét, nagyobb sérülést okozva ezzel. Látható tehát, hogy az eszközök egymáshoz képest fokozati különbséget is jelentenek, amit Rákóczi Ferenc 1704-es hadi szabályozása is bizonyít. Elrendeli ugyanis a káromkodó, zsaroló katonák megvesszőzését, másodszor pálcázását, harmadik esetben pedig megkövezését.⁷⁷

A korbácsot jellemzően nők büntetésére alkalmazták, így Gyergyószárhegyen malachús és pálinka lopásért korbácsoltak meg egy szolgálólányt, a nagysolymosi Koszti Mária pedig botránkoztató életéért kapott 12 korbácsütést.⁷⁸ De az 1795-ös büntetőkódex-tervezet is írja, hogy férfiakat bottal, nőket pedig korbáccsal kell ütlegetni, a maradandó egészségkárosodást lehetőleg elkerülve.⁷⁹

A botbüntetés végrehajtása rendszerint az e célra készített padon, a deresen történt, amely kapcsok és szíjak segítségével fogta le az elítélt kezét, lábát és nyakát, hogy verés közben ne mozoghasson. A deres ezért a földesúri elnyomás jelképe, de a falusi bírák is igénybe vették, ha a rend úgy kívánta.⁸⁰ A népi nyelv is őrzi ezt a szokást a „*ráhúzták a deresre*” és a „*komor, mint akit a deresre húztak*” szólások képében, melyek erre a büntetés-végrehajtási szokásra utalnak. A deres szó eredete kapcsán Tolnai Vilmos megállapítja, hogy a deres lóról való tréfás átvitelként alakulhatott ki. Egészen a XVIII. századig gyakorlatban volt az a szokás, hogy aki káromkodott azt fából készült lóra vagy számárra ültették néhány óráig, majd meg is csapták rajta. A „*megültették vele a derest*” szólás pedig már közvetlenül átvezeti a deres kifejezést a lóról a padra, megvilágítva ezzel a népi szóhasználat indokait. Ráadásul a deres szó a hazai németiség nyelvébe is átment, egy ítélet ugyanis ekként fogalmaz: „*in dem Deress mit 20 Lapatten beleget werden sollen*”.⁸¹ Megemlíthetjük még, hogy a verés nem kizárólag deresen történhetett, hanem pellengér mellett vagy akár kalodában is. Gyergyómonostoron a tolvajokra rendelik, hogy „*az bíró az kézi kalodába marokvesszővel*” verje meg őket.⁸²

⁷⁷ Balás (1979) 179. o.

⁷⁸ Domokos (2009) 345. o.

⁷⁹ Hajdu Lajos: Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1971. 398. o.

⁸⁰ Tárkány Szücs (1980) 387. o.

⁸¹ Tolnai Vilmos: A régi büntetőjog néhány nyelvi maradványa. In: Magyar Nyelv IX. évfolyam 6. szám. Budapest. 1913. 241. o.

⁸² Domokos (2009) 345. o.

A veréshez használt eszközök közül érdemes kiemelni még a lapátot vagy „lapoczkát”, hiszen nagyobb számban ez csak erdélyi területeken található meg. Udvarhelyszék constitutiói a dohányzás okozta égések miatt lapáttal büntetik a dohányzási tilalmat megszegőket,⁸³ Kraszna megyei statútumok pedig a verebek elszaporodása okán verébggyűjtést rendelnek el, aminek elmulasztását 12 lapátütéssel sújtják.⁸⁴ Egy Rosnyóból származó statútum a tiltott favágásra rendel pénzbüntetést vagy 25 lapátütést, Szamosújváron pedig a szerencsejátékokat tiltják 12, 24, illetve 36 lapátütés terhe alatt.⁸⁵

A lapát egyébként egy külön büntetési célra szolgáló, sokszor díszesen kifaragott, hosszú nyelű fa eszköz, mely leginkább egy nagy, erős, kerek kanálra hasonlít. Ahogy a mondás is utal rá: „*deresen arczul fekvé eljárja a lapoczkás tanczot*”.⁸⁶ A lapát ezenfelül foglalkozáshoz is köthető, a kézműves céheknél a legényeket büntető kellékként szolgált, de őket ugyanezzel az eszközzel avatták is, sőt, a lapát a törököknél szintén ismert volt.⁸⁷ A lapáthoz hasonlatos büntetési eszköz volt még a piricsk vagy piricsik, egy ütésre szolgáló, a fogantyúján keskeny és a vége felé szélesedő lapos lécs, mellyel „*pricskeltek*”, „*pricskoltak*” vagy „*megpiricskeltek*”. Ez később a farsangi bohócok kezébe került és a gúnynak, szatírának vált a jelképévé.⁸⁸

A furatos tulajdonképpen nem más, mint egy középén átfúrt lapát, aminek kisebb a légellenállása, így nagyobbat lehetett vele ütni és ezért súlyosabb büntetésnek számított. Ennek alkalmazására is találunk példát Nagykárolyban: „*valaki pediglen adtával, teremttével káromkodik, vagy veszekedésre, verekedésre okot ad és indít, minden személy válogatás nélkül furatossal rajta tizenkettő csapattassék*”.⁸⁹

A tövissel megcsapást, a megverés egyik súlyosabb formáját pedig az Approbata Constitutiókból, illetve egy Kraszna megyei esetből is ismerhetjük. Belső-Szolnok vármegyében az Approbaták II. R. 47. C. 21. szakasza alapján a paráznság vétkébe esett nőt a kalodában hóhér általi tövissel megcsapásra és száműzésre ítélik. Kraszna

⁸³ Kolosvári – Óvári (1885) 134. o.

⁸⁴ Kolosvári – Óvári (1885) 369. o.

⁸⁵ Vajna Károly: Hazai régi büntetések. II. kötet. Magyar Királyi Igazságügy Minisztérium. Budapest. 1907. 81. o.

⁸⁶ Tolnai (1913) 242. o.

⁸⁷ Vajna (1907) 83–85. o.

⁸⁸ Tolnai (1913) 242. o.

⁸⁹ Vajna (1907) 85. o.

megyében pedig a paráznaságért másodszor elítélt Szabó Erzsébetet akarták halállal sújtani, de figyelemmel arra, hogy gyengeelméjű, csak tövissel való megverésre ítélték.⁹⁰

5.1.2. A tagcsonkítás

A testi büntetések másik nagyobb csoportját a tagcsonkítások jelentik, úgymint kéz-, orr-, és fülleválás, nyelvkimetszés, stb. A testcsonkító büntetések alkalmazása a tálió elvre emlékeztető, meghaladott intézmény, amely az állami büntetések rendszeréből továbbra sem tűnt el teljesen, korlátozottan mind a jogforrások, mind pedig az erdélyi gyakorlat szintjén találkozunk velük. A testcsonkító büntetések élethosszig tartó sebei az elítélt számára örök tanulságot jelentettek, környezetére nézve a közszemlére tétel révén elrettentő hatással járhattak, alkalmazásuk lényegét azonban mégis a „szemet szemért” elv ősi igazságának érvényre juttatásában kell keresnünk.

A „Libri terribiles” barbár maradványaként a testcsonkítással kapcsolatban nemcsak azt hangsúlyozták, hogy munkaképtelenné és kéregetővé teszi az embereket, de a tettes megjavítását és semmiféle ésszerű büntetési célt sem képes szolgálni. A megcsonkított vagy megbélyegzett egyén visszatérése a társadalomba lehetetlen, a közösségbe való beilleszkedés a bűnös megjavulása ellenére is leküzdhetetlen akadályokba ütközik az általános megvetés miatt. Ez a büntetés tehát destruktív jellege okán nemcsak haszontalan, hanem káros is a társadalom számára.⁹¹

A példákra rátérve a jogszabályok szintjén a következő rendelkezéseket olvashatjuk. Az 1659-es szászsebesi diéta orra levágásával fenyeget mindenkit, aki a román vajdák, vagy Rákóczi hadába akar menni, az Approbaták pedig a szülőt verő gyermekre szabja a kézlevágás büntetését,⁹² éppúgy, mint a háromszéki constitúciók.⁹³ A székely katonai fegyelem illusztrálásaként már kiemelt bölönfalvi szabályok 4. pontja is hasonló szigorral mondja ki, hogy „*valakik a Várbeli Tiszteknek szavakat nem fogadnák, vagy ellenek támadást tennének, vagy illetlen gyalázatos szókkal illelnék, a fegyverfogásért, rájuk való támadásért fél kezek vágattassék el*”.⁹⁴ A példák sorát folytatva arra a körülményre utalnék vissza, miszerint szász területeken a Statútumok egyrészt kimondta a római jog

⁹⁰ Vajna (1907) 86–87. o.

⁹¹ Hajdu (1971) 155. o.

⁹² Balás (1979) 204. és 205. o.

⁹³ Kolosvári – Óvári (1885) 115. o.

⁹⁴ Szabó (1895) 329. o.

kisegítő jogként való recepcióját, másrészt maga is római jogi elveken nyugodott, így szűk körben ugyan, de a membri ruptio szankcióként való alkalmazása itt is megtalálható, mint például a rágalmazó nő büntetése.⁹⁵

A jogforrások mellett konkrét gyakorlati példa is ismert a testcsonkítások tömeges alkalmazásáról. Báthori István uralkodása idején egy felkelés leverését követően *„Kolozsvárott a székelek közül, akik az összeesküvés fejei voltak, több mint harmincnégynek orrát és fülét levágták, hogy okulásul szolgáljanak az utókornak”*.⁹⁶ Mindezek ellenére azonban elmondható, hogy a tagcsonkítások, bár ritkán előfordultak, mégsem nevezhetők gyakori büntetéseknek az Erdélyi Fejedelemségben.

5.2. Megszégyenítő büntetések

5.2.1. A megszégyenítés, mint közvélemény-büntetés

A megszégyenítő szankciókkal elérkeztünk a büntetéseknek ahhoz a kategóriájához, ahol a faluközösségek népi kultúrája a legerősebben érezteti hatását, döntő befolyást gyakorolva a büntetések ezen csoportjára. E büntetési módok a közösség identitását meghatározó erkölcsi normák ellen vétő tagok megszégyenítését szolgálták, amivel a falu rendjének helyreállítását és megőrzését kívánták elérni. Mégpedig igen hatékonyan tették mindezt, hiszen a megszégyenítő büntetések, szélsőséges alkalmazásuk esetén a halálbüntetéshez hasonló súlyúak voltak, a vétkes „erkölcsi halálát” jelentették.⁹⁷ Azoknak a belső normáknak az összességét, melyek a közösségek életviszonyait rendezik, és melyeket kultúrájuk fontos részeként ilyen féltékenyen – az államok kialakulása előtti ősközösségekhez hasonlóan – őriznek, jogi népszokásoknak nevezzük. Ezek tehát a jogszabályokhoz hasonló tartalommal rendelkeznek, de azokkal ellentétben az adott népcsoport ízléséhez tökéletesen igazodnak, és vagy a joghézagokat fedik le, vagy a nem érvényesülő jogszabályokat helyettesítik.⁹⁸

A „jogszokások szankciórendszerét” azonban két részre kell bontanunk. Az önbíráskodásnak a közvélemény által támogatott, jogilag szabályozatlan népi

⁹⁵ P. Szabó (2005) 154. o.

⁹⁶ Barna (2006) 18. o.

⁹⁷ Paládi-Kovács Attila (főszerk.): Magyar Néprajz. VIII. Kötet: Társadalom. Akadémiai Kiadó. Budapest. 2001. 730. o.

⁹⁸ Tárkány Szűcs (1980) 372. o.

megnyilvánulásai (közvélemény-büntetések) mellett ugyanis a megszégyenítő büntetések a feudális jogrendszertől sem álltak távol, ezek bizonyos formáit az állami büntetőjog is általánosan elfogadta, sőt, átvette.⁹⁹ A bíróságok és más hatóságok rendszeresen alkalmaztak olyan büntetéseket, amelyek az elítélt megszégyenítését is szolgálták. Az ilyen eljárást pedig nagy nyilvánosság előtt folytatták le, hogy a társadalom nevelő hatása megfelelően érvényesülhessen.¹⁰⁰

A továbbiakban a büntetőjogi szabályozástól független, tisztán a népi kultúra által gyakorolt kontroll egyes típusait vizsgálom, erdélyi példákkal illusztrálva ezeket. Ennek egyik módja a deviáns személy megszólása, kibeszélése, hírbekerülése, ami történhetett titokban, négy szemközt vagy nyilvánosság előtt kikiáltva. Kalotaszegi szokás alapján a szapulás második napján lehetőség nyílt arra, hogy bárkit szabadon megszóljanak, kibeszéljenek vagy szidjanak, ekkor ugyanis a tettes számára „a nap szentsége” biztosította, hogy ne panaszkodhassák be ezért.¹⁰¹

A testrészek külsejének megváltoztatásához tartozott a haj- és szakáll-lenyírás gyakorlata, amivel a tettenért liszttolvajokat büntették szégyenbe esésük miatt, de a házasságon kívül teherbe esett lányok sem viselhettek az esküvőjükön pártát és koszorút, hasonló okokból. Az úgynevezett macskazene, kikolompolás vagy didergés pedig az 1800-as évek óta Erdélyben is ismert szokás, amely azt jelentette, hogy egy főleg fiatalokból álló csoport a házastársát otthagyo nőt, ritkábban férfit a házassági életközösség visszaállítását követően felkereste, és őt, a házasságkötést utánzó szertartások között, nagy csörömpölés, macskazene kíséretével kigúnyolta, megszégyenítette. E szokásnak a közvélemény kényszerének eszközeként történő alkalmazására azért került sor, mert a családok egységének védelmét így kívánták elősegíteni. Máshol az kapott macskazenét, aki a gyászidő letelte előtt összeállt mással, vadházasságba lépett, más faluból választott férjet, stb.¹⁰²

Végül pedig a konfliktusok kezelésének népszokásokban meglévő eljárási szabályait bemutató példával egészíteném ki a korántsem teljes felsorolást. Szerencsés esetben a nézeteltéréseket, egymás közti problémákat megegyezés útján oldották fel. Ám ha erre

⁹⁹ Paládi-Kovács (2001) 731. o.

¹⁰⁰ Tárkány Szücs (1980) 386. o.

¹⁰¹ Tárkány Szücs (1980) 378. o.

¹⁰² Tárkány Szücs (1980) 379. o.

nem kerülhetett sor, akkor a vitarendezés ösztönszerűbb módjára, az önbíráskodásra is találunk eseteket. A legények kocsmái verekedéseit gyakran olyan mértékű erőszak jellemezte, hogy a küzdelmek akár életre-halálra is folyhattak. Néha azonban a határvitákat is hasonló verekedésekkel rendezték. Így Siklódon az ilyen jellegű konfliktusokat úgy döntötték el, hogy a határkövet azon a ponton helyezték el, ahová birkózás közben az egyik székely a másikat kiszorította.¹⁰³

Az érdekes példák sora természetesen még hosszan folytatható lenne, ezekre az eklézsiakövetés tárgyalása kapcsán térünk vissza legközelebb.

5.2.2. Becsület- és hivatalvesztés

A megszégyenítő büntetések igazi súlyát azonban a becsületre is kiható változatai adták meg. Az infámiával járó büntetés ugyanis azt jelentette, hogy a becsületét veszített személy a továbbiakban nem viselhetett hivatalt, nem indíthatott pert, nem lehetett tanú, továbbá megszűnt öröklési képessége is. Erről számol be az 1506-os székely nemzeti constitutio egy részlete, miszerint: *„Ha pedig valaki közülünk (...) pártütést, vagy arra való gyűlést tenne (...) mint az igazságtól elszakadtat és közönséges végzésünknek rontóját, ki közünkben méltatlan és nemzetünknek árulója és hamishitű, minden tisztességét és emberségét elveszítse, ne is legyen azután soha örökké szabad törvénybe venni, semmi tisztet is ne viselhessen és itt Székelyországban soha ne is lakhassék”*.¹⁰⁴ A becsület elvesztésétől a középkorban az emberek olyannyira tartottak, hogy feljegyzések szerint perdöntő bajvíváskor – ahol a távolmaradás infámiával járt – a feleket súlyos betegségük, illetve időközben bekövetkezett haláluk esetén, gyakran ágyastul vitték a küzdőtérre, hogy el ne ítéljék őket.¹⁰⁵

Ezt a büntetést az erdélyi törvények hivatali visszaélések (törvényszéket meg nem tartó bíró, más felekezetűeket önkényesen elválasztó pap, latrok feletti ítélezést elmulasztó ispán) megtorlásaként rendelték alkalmazni. Az 1624-es XXIV. tc. becsülete és tiszte elvesztésével fenyegette azt a papot, aki egyházi büntetés ellen menekülő

¹⁰³ Tárkány Szücs (1980) 381. o.

¹⁰⁴ Kolosvári – Óvári (1885) 17. o.

¹⁰⁵ Pesty Frigyes: A perdöntő bajvívások története Magyarországon. Pest. 1867. 147. o.

személyt saját felekezetébe fogad, és olyan esketést vagy elválasztást hajt végre, amelyet az illetékes felekezet nem vállalt.¹⁰⁶

Mivel a hivatali visszaélésekre *articularis poena* is kiszabható volt, az idők során az az álláspont alakult ki, hogy az *articularis poenát* magánosok vádjára alkalmazták, míg a kincstári ügyész vádjára a pénzbüntetéssel együtt becsületvesztést is kiszabtak a bűnösre. A becsület és hivatal elvesztése a joggyakorlatban ténylegesen már kevésbé érvényesült, inkább csak fenyegető szankcióként jelent meg a visszaéléseket tiltó büntetésekhez kapcsolódva. Ezt támasztja alá, hogy zavarosabb időkben, mikor a visszaélések elszaporodtak, ennél sokkal súlyosabb büntetéseket írtak elő köteleességszegés esetére.¹⁰⁷

5.2.3. A *pellengér*

Az infámia nemcsak önálló szankcióként fordulhatott elő a kor büntetőjogában, hanem a megszégyenítő büntetéseknek is létezett az elítéltek becsületére kiható változata. Ebben a helyzetben a büntetés-végrehajtással kapcsolatos szimbolika jut fontos szerephez, ez adja meg a tisztán megszégyenítő és a becsületvesztéssel is járó büntetések közötti különbséget. Az infámia a közvélemény szerint két tényezőtől függött: attól, hogy a büntetést ki által, illetve hol hajtották végre. A megszégyenítő büntetések közül ugyanis azok, amelyeket maga a hóhér hajtott végre a *pellengér* (kaloda, szégyenpad, szégyenpolc, stb.) mellett, egyszersmind megbecstelenítő hatásúak is voltak.¹⁰⁸

A hóhér személyét kirekesztették a társadalomból: megkülönböztető öltözetet kellett viselnie, sokszor csak a város falain kívül lakhatott, misén csak adott feltételekkel vehetett részt, stb. Ennek eredete a középkori ember babonákkal és hiedelmekkel telített, vallásos világképéhez vezethető vissza. Davidovics Krisztina szerint a hóhér becstelenségének alapja az a hit, hogy minden fizikai érintésük gonosz erőket szabadít fel. *„Mind a magyar, mind pedig a germán világkép szemléletében meghatározó ugyanis az az elképzelés, hogy a halálra ítélt gonosztevő valamiféle ördögi jelenség megtestesülése, és minden vele való fizikai érintkezés ezen démoni erő továbbadásának veszélyét rejti magában”*.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Trócsányi (2005) 95. o.

¹⁰⁷ Angyal – Degré (1943) 70–72. o.

¹⁰⁸ Vajna (1907) 112. o.

¹⁰⁹ Davidovics (2006) 51. o.

Így a pellengér sem csak a büntetések végrehajtásának helyszíne, hanem fontos büntetőjogi szimbólum is egyben. A megbecstelenítő büntetések jelképeként rendszerint a piacokon, a községháza udvarán, de Munkácson például a templom körüli temetőben (czinterem) állították fel.¹¹⁰ Szégyenfának vagy szégyenoszlopnak is hívták, kezdetben fából, később kőből építették és esetenként pirosra vagy feketére festették be. A pallosjoggal rendelkező városok, mikor vásárt tartottak, egyenes kardot tartó kinyújtott kart helyeztek ki rá, ami a város büntető hatalmára utaló egyértelmű jelkép volt. A pallosjoggal felruházott városok ugyanis így kívánták a vásárolók tudomására hozni, hogy mindannyian a város büntető joghatósága alá tartoznak.¹¹¹

A város büntetőhatalmát ezek a szimbólumok igen erőteljesen juttatták kifejezésre, amire a következő feljegyzés is utal: „1613-ban Eszterházy Miklós Beregszászon, midőn az odavaló polgárok a bortizedet megtagadták, sőt lázongani kezdtek, a piac közepén akasztófát, kereket, pallost, hegyes karókat és kivont karddal ellátott pellengért állított fel, s ezeket rögtön-bíráskodási és pallosjoga jeléül 14 napon át őriztette puskásaival”.¹¹²

Akit pellengérre állítottak, azt nyakvassal vagy bilincssel a pellengérhez kötötték és rendszerint a nyakába akasztották az ellopott holmit, szégyentáblát vagy szégyenkövet, hogy céltáblája legyen az arra járó emberek gyúnyolódásainak. Az elítélt nyakába akasztott bűnjelet, illetve az elkövetett vétséget felirat vagy gúnyrajz formájában tartalmazó szégyentáblát nevezték cégérnek. Innen erednek a régies népi nyelvben a „czégéres lator”, illetve a „czégéres vétség és bűn” kifejezések, vagyis az olyan elkövetők és bűncselekmények, melyek büntetése a „kiczégérezés”.¹¹³ A szégyenköveket pedig előfordult, hogy díszítésekkel látták el, így az evangélikus templom sekrestyéjében még ma is megtalálható a szászsebesi, világosszürke márványból készült és emberi arcokkal díszített szégyenkő.¹¹⁴

A törvényeket és helyi statútumokat vizsgálva azt látjuk, hogy pellengérrel – és megszégyenítéssel általában – a káromkodást, paráznaságot, kis értékű lopást, stb. büntetik. Egy 1555-ös törvény szerint a káromló ifjút vesszőzik, a felnőttet pedig

¹¹⁰ Vajna (1907) 112. o.

¹¹¹ Vajna (1907) 116. o.

¹¹² Vajna (1907) 118. o.

¹¹³ Tolnai (1913) 244. o.

¹¹⁴ Vajna (1907) 129. o.

pellengérezik.¹¹⁵ Az Approbatákba is felvett 1619-es Küküllő megyei constitutio pedig a következőket rendeli: „*amely leány, vagy asszonyember egyszer paráznaságba esvén, azután abban nem él, elég lészen tizenkét forinttal megbüntetni, ha pedig abban preserválna, meg kell pellengéreztetni, úgy sem akarván megszűnni, vettessék a vízbe*”.¹¹⁶

A fokozatosan növekvő büntetési tételeknél a pellengér tehát már a súlyosabb végrehajtási fokozatnak számít, amit Csík-, Gyergyó-, és Kászsószék 1650-es constitúciói is megerősítenek. Itt, ha valaki paráznaságot követ el, a következő fokozatokkal kell számolnia: „*első vétkéért adgyon flo. 3, másodikért adgyon flo. 6 és keze tétetődgyék perengébe, harmadikért csapattassék perengébe minden irgalmasság nélkül s meg is csapattassék; fizetést semmiképpen el nem kell venni ezen harmadik vétkéért*”.¹¹⁷

5.2.4. A kaloda

A kaloda a bűnös közszemlére tételét, megszégyenítését, pellengér mellett egyszersmind megbecstelenítését szolgálta. A kaloda alkalmazásával a jogszabályokban sűrűn találkozhatunk. Az 1657. júniusi törvények előírják, hogy vasárnaponként a prédikációhallgatást, könyörgést vagy böjtöt mulasztók és szitkozódók bírságot fizesse, a parasztembereket pedig kézi kalodával büntessék.¹¹⁸ Marosszék constitúciói szerint az éjszakai rendzavarókra, utcán kiáltozókra és káromkodókra vonatkozó intézkedés a virradatig történő kalodába zárás,¹¹⁹ egy 1718-as Kraszna megyei statútum pedig a részegeskedő paraszt emberre írja, hogy „*vasárnapon napon reggeltől fogva estvéli harangozásig a nyakló kalodában tartassék*”.¹²⁰ De a székelyek bölönfalvi rendtartása is alkalmazza ezt a büntetést: „*a mely Asszony emberek veszekednek, és kötődnek egy más felett, a részesek poeniteállyanak a kézi kalodában*.”¹²¹

Látható, hogy a pellengérhez hasonlóan ez is a jobbágyok büntetése, de pénzért itt is megválthatták magukat. A szankciót káromkodókkal, istentiszteletet mulasztókkal, éjszakai rendbontókkal és részegeskedőkkel szemben alkalmazták.

¹¹⁵ Balás (1979) 203. o.

¹¹⁶ Kolosvári – Óvári (1885) 279. o.

¹¹⁷ Szádeczky (1897) 193. o.

¹¹⁸ Trócsányi (2005) 103–104. o.

¹¹⁹ Kolosvári – Óvári (1885) 72. o.

¹²⁰ Kolosvári – Óvári (1885) 365. o.

¹²¹ Szabó (1895) 330. o.

A kalodának különböző változatai ismeretesek: létezett álló, a kezek és a fej rögzítésére alkalmas kézi kaloda, hegedű alakú nyakló kaloda, közönséges lábkaloda, de lehetett egyszerre láb- és kézkaloda is. Egyes kalodák a bűnös számára meglehetősen kényelmetlen testhelyzeteket idéztek elő, így testi büntetésként is funkcionáltak. Lábkaloda esetében az elítéltek kényelmetlen helyzetükön úgy segíthettek, hogy hasra feküdtek, de volt olyan is, hogy ezt kifejezetten megtiltották nekik, nagy kínokat okozva ezzel. Mivel a természetellenes testhelyzetekben nem lehetett sokáig megmaradni, a büntetés általában néhány óráig tartott, legtöbbször vásár- és ünnepnapokon, hogy a végrehajtás nagy nyilvánosság előtt történjen. A kalodát elhelyezhették a bíró házában, a czinteremben, a pellengéren és a börtönben. Ezt az eszközt továbbá nemcsak megszégyenítő büntetésül, hanem a vasbilincset, vagy béklyót helyettesítő eszközként, fogva tartás céljából is alkalmazták,¹²² sőt, a testfenyítő büntetések körében is jeleztük, hogy a megverés végrehajtása során a derest helyettesítő büntetőeszközként is szóba jöhetett.

5.2.5. A szégyenketrec

A szégyenketrec vagy kalitka segítségével szintén az elítéltet tették közgúny tárgyává. Ezek vasrudakból, vagy falécekből összeállított, körben átlátszó rácsozatból álló építmények voltak, így mindenki láthatta, hogy kit zártak be oda. A tömlőccel, illetve arestommal szemben tehát a szégyenketrecbe való bezárás elsősorban nem a bűnös fogva tartására szolgált, noha kétségtelenül együtt járt a szabadságtól való megfosztással is. Rendszerint a botrányt okozókat, vagy a vásári tolvajokat büntették így.¹²³

Az 1585-ös kolozsvári statútum szerint az „*éjjel járás, szitkozódás és egyéb csintalanság*” elkövetője „*ha ridegh legény, az kalitkába vitessék*”¹²⁴, de egy 1622-es munkácsi rendelkezés is kimondja, hogy a rendetlenkedőket, éjjeli csendzavarókat, vagy garázdálkodókat a város főterén, a templom előtt álló vaskalitkába kell zární. Sepsiszent-Györgyről pedig a következő adat maradt fenn: „*használatban volt régen egy fából készült vasrácsos kaliczka – amint nevezték – melyet a piac legforgalmasabb szegletére*

¹²² Vajna (1907) 100–103. o.

¹²³ Vajna (1907) 131. o.

¹²⁴ Kolosvári – Óvári (1885) 204. o.

kiállítottak, s főképpen a helyi vásárookra berándult cigányokat csukták belé, hogy ne lophassanak, este pedig széteresztették őket".¹²⁵

Az ilyen szégyenketrecek építése egyébként nagy változatosságot mutat, minek kapcsán egy nagyon egyedi, mozgatható kalitkára hívnám fel a figyelmet. Szamosújváron vannak feljegyzések erről a sajátos szégyenketrecreől, melynek oldalára tengelyeket szereltek, és ha a ketrecet megemelték, ezekhez kerekeket tudtak illeszteni, így a ketrecet arrébb tudták vinni. Rendszerint így jártak el, mikor új bírót választottak vagy a bíró elköltözött, hiszen a szégyenketrecnek az ő házánaál kellett állnia.¹²⁶

5.2.6. Az eklézsiakövetés

Az eklézsiakövetés témakörét azért kell kiemelnünk az erdélyi büntetések gyakorlatát tárgyaló dolgozaton belül, mert az Erdélyi Fejedelemség protestáns vallású területein elterjedt, európai viszonylatban is unikumnak számító, egyházi büntetésről van szó. Neveztek még egyházkövetésnek, palinódiának,¹²⁷ a „protestáns szentföldként” emlegetett Siklódon pedig megyekövetésnek is.¹²⁸ Az eleinte főleg a paráznákkal és házasságtörőkkel szemben kiszabott eklézsiakövetést később már szélesebb körben, szinte minden egyházi és világi bűncselekmény büntetéseként is ismerték.

A szankció közvélemény-büntetési minősége különösen erősnek mondható, ennek ellenére azonban az országos hatáskörű törvények között is fellelhető az eklézsiakövetés büntetésének témaköre. Az 1619. májusi III. tc. a kötetlen állapotú paráznákra vesszőzést ír elő, de ha összeházasodnak, csak eklézsiát kell követniük.¹²⁹ Más kontextusban az Approbata Constitutiókban is előfordul úgy, mint a latrok büntetése. A XLVII. cím II. cikkelyében ugyanis ez áll: *„Ha valaki 100 pénzt érő marhát ellop, és megtudatik, a falu büntesse 1 forint bírsággal és a kárnak megfizetésével. Másodszor, hogyha hasonló és csak annyit érő lopásban találtatik, akkor is a falu 1 forinttal büntesse meg és a kárt fizesse meg, azonfelül ecclesiát conciliáljon. (...) Ha a lopás 2 forintot érő lészen, első vétkéért megfogattassék, és a pellengéren vagy kézi kalodában igen-igen megveretessék,*

¹²⁵ Vajna (1907) 134. o.

¹²⁶ Vajna (1907) 133. o.

¹²⁷ Tárkány Szücs (1980) 388. o.

¹²⁸ Barabás László: Eklézsiakövetés a „protestáns szentföldön”. In: Zakariás Erzsébet – Keszeg Vilmos (szerk.): Kriza János Néprajzi Társaság évkönyve 2. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 1994.

¹²⁹ Trócsányi (2005) 243. o.

a kárt is fizesse meg és az ecclesiában poenitentiát tartson”.¹³⁰ Végül az 1640-es gyulafehérvári országgyűlés is foglalkozik az eklézsiakövetéssel az előterjesztett egyházügyi kívánalmakban. Az országgyűlésen megjelentek a szankció kiterjedt alkalmazására tekintettel azt kérik, hogy „minden kicsiny dologért, vádlásért mingyárást ne excommunicáljanak ő kegyelmek, hiszen az bűnösnek kell az poenitentia, az pedig Isten igije hallásából, és tanulásából lenne”, amire válaszul biztosítják az előterjesztőket, hogy alapos ok nélkül senkit nem fognak az egyházból kiutasítani.¹³¹

Magának a büntetésnek a lényege ugyanis a bűnösnek talált személy egyházi közösségből való kitagadására irányult, lehetőséget biztosítva ugyanakkor a megfelelő bünbánatot és vezeklést követő visszafogadásra is. Az eklézsiakövetés szertartásának végrehajtására térve a bűnösség megállapítását és a kitagadást követően az elítéltnak egy hétig úgy kellett járnia a templomba, hogy a szószék melletti fekete széken, fekete posztóval letakarva kellett a misén megjelennie, majd a hét letelte után a pap felszólította a bűnöst, hogy fedje fel magát. Ekkor kérdéseket tett fel neki, hogy megbánta-e bűnét és ígéri-e hogy többé nem fog vétkezni. Amennyiben a kitagadott biztosította erről a gyülekezetet, visszafogadták őt az egyházközségbe.¹³²

Az ekléziát követőknek tehát egyrészt komoly megszegyenüléssel, másrészt pedig polgári jogi következményekkel is szembe kellett nézniük, hiszen a büntetés sok helyen a viselt közfunkció elvesztését is maga után vonta. E szankció formális eltörlésére II. József tett kísérletet,¹³³ ám az 1795-ös büntető törvényjavaslat östervezete még tartalmazta az eklézsiakövetést a házasságon kívüli nemi kapcsolat büntetéseként,¹³⁴ szokása pedig egészen a XX. századig fennmaradt egyes erdélyi községek életében.

A hosszú távú népszerűség oka a megszegyenítő büntetések erős közösségi meghatározottságáról tett megállapításokra vezethető vissza. A siklódi Szilveszter Gergelyről ismert, hogy ő még 1982-ben is tartotta magát a szokáshoz, miszerint törvénytelen házassága miatt nem járulhat úrvacsorához. Nem azért tett így, mert az egyház szigorú szabályai ezt előírták neki, hanem azért, mert ez a falu szokástörvénye,

¹³⁰ Vajna (1907) 148. o.

¹³¹ Szádeczky (1897) 147. o.

¹³² Vajna (1907) 146. o.

¹³³ Tárkány Szücs (1980) 389. o.

¹³⁴ Hajdu (1971) 220. o.

aminek betartását maga a falu ellenőrzi kevésbé formalizált, ámde annál hatékonyabban érvényesülő jogi népszokásain keresztül.¹³⁵

Az egyházi eljárási szabályok ugyanis idővel valóban sokat enyhültek. A meghatározott bűncselekményi körben a bűnöst kizárták ugyan az egyházból, ez azonban már nem érintette az ő jogait és megszégyenüléssel sem járt, hiszen a szertartás a nyilvánosság színe előtt zárt falak mögé húzódott. A végrehajtás ekkor már a tiszteletes előtt önként jelentkező bűnös, tanúk előtti feloldozásából állt, amiről egyébként gondos jegyzőkönyveket is vezettek az egyházközségben. Az erkölcsi normákon alapuló jogi népszokás azonban kikényszeríthetőségre tekintet nélkül követendőnek tartotta a bevált gyakorlatot, így alakulhatott ki az a helyzet, *„hogya a "lent" szigorúbb, mint a "fent"; ugyanazért a bűnért az egyház már nem kötelez nyilvános bűnbánatra vagyis eklézsiakövetésre, de a közösségi elvárásoknak megfelelően, a szülő hagyományos módon büntet”*.¹³⁶

Így történhetett többször is, hogy házasságon kívüli nemi élet esetén – mivel ezt a jó erkölcs tiltotta – a menyasszony nem hordhatta az esküvőjén a legény kalapbéli bokrétájából font piros koszorút. Hiszen az szimbólum volt, méghozzá leányságának szimbóluma. Hasonlóan, ha valaki házasságon kívül terhes lett, előfordulhatott, hogy a szülők nem engedték ki őt a házból a szégyen miatt. Ilyen esetekben egyébként is a leányokat ítélték el jobban, őket egy fokkal bűnösebbnek tartották. Erről szól a következő mondóka is: *„Kis paprika, nagy paprika de csípős, Siklódon amennyi lány vüselős. Ha vüselős, mért nem ügyelt magára, Mért feküdt le minden legény szavára?”*.¹³⁷

A falusi és az egyházi szabályok ilyen közeli viszonyának magyarázatához a kálvini vallás jellemzőit kell megismernünk. Barla Jenő írja, hogy a kálvini erkölcsi rigorizmus és szigorúbb egyházi fegyelem volt az eklézsiakövetés szülőanyja. Kálvin ugyanis nemcsak az egyház igazgatásával, hanem a jó rendre és erkölcsre való felügyelettel, az egyházi fegyelmezés jogával is az egész közösséget, a hívek egyetemét ruházta fel. Ezzel szemben Luther a világi hatóságokra bízta az egyház vezetését, az egyházkormányzás és

¹³⁵ Barabás (1994)

¹³⁶ Barabás (1994)

¹³⁷ Barabás (1994)

fegyelmezés gyepelőit nála nem a gyülekezet, hanem világi kormányzók tartották kezükben, így egyházában eklézsiakövetésre sem kerülhetett sor.¹³⁸

A XX. századtól azonban mind az eklézsiakövetés önkéntes gyakorlása, mind az ezzel járó erkölcsi szilárdság Erdélyben is kiveszőben van. Barla a jövőre vonatkozó találgatásokat mellőzve azt azért megjegyzi, hogy ez szomorú folyamat, hiszen *„a történelmi tapasztalatok alapján (...) az eklézsiakövetés a régi időkben áldásos erkölcsi fenyíték volt, sok bűntől visszatartott, fékezte az erkölcsi elvadulást és elősegítette a gyülekezetek erkölcsi tisztaságát”*.¹³⁹

¹³⁸ Barla Jenő: Az eklézsiakövetés a régebbi kálvinizmusban. In: Protestáns Szemle. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság. Budapest. 1909. 370. o.

¹³⁹ Barla (1909) 378. o.

6. A szabadságtól való megfosztás

Hatályos büntető törvénykönyvünk a szabadságvesztést a legsúlyosabb büntetésként tartja számon, amely ugyanakkor a leginkább összeegyeztethetőnek tűnik a humanizált büntetőjog alapelveivel. Végrehajtása emberi jogi szempontból valóban sokat fejlődött, azonban – amint a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés kapcsán a német alkotmánybíróság is rámutatott – az elítéltek megaláztatása még mindig komoly alkotmányossági problémákat vet fel. Mivel a középkori embernek emellett a szörnyű végrehajtási körülményekkel is szembe kellett néznie, így a szabadságvesztés szélsőséges esetben súlyosságát tekintve szintén a halálbüntetéshez hasonlíthatott.

Azt rögtön le kell szögeznünk, hogy a klasszikus szabadságvesztés a modern büntetőjog terméke, korábban sokkal ritkábban fordult elő és akkor sem a ma ismert formában. Eredetét tekintve két forrásra vezethető vissza: a közösségből való száműzésre és a szolgaság intézményére. A száműzés célja, hogy az elkövetőt a csoportból kizárják, ha úgy ítélik meg, hogy jelenléte a közösségre nézve veszélyes. A rabszolgaságnál viszont már azt látjuk, hogy a foglyul ejtett ellenség szolgaként asszimilálódik a társadalomba. Nem fizikailag esik tehát azon kívül, de jogfosztottságát tekintve helyzete a száműzöttekhez hasonló volt, azzal, hogy egyben munkaerejét is hasznosítani tudták. A bezárás, fogva tartás gyakorlata feltehetően a szabadságkorlátozásnak ezen ágából ered, amely később az eljárás alatt álló személyeknek az ítélethirdetésig tartó őrzését jelentette. Valószínűleg ez a két funkció alakította ki később a börtönt, mely nemcsak a fogva tartás helyszínéül, hanem vesztőhelyként is szolgálhatott.¹⁴⁰

Az Erdélyi Fejedelemség büntetéseit vizsgálva úgyszintén elmondható, hogy a szabadságvesztés, mint letisztult, egységesen alkalmazott büntetés még nem létezett, de a szabadságtól való megfosztásnak mégis számos, egymástól jellegükben különböző példáját említhetjük. Ezeket bemutatva törekszem az erdélyi viszonyokra vonatkozó megfelelő következtetéseket is levonni.

Törvényekben például az adószedőknél (perceptor) találkozunk a fogság lehetőségével, így az 1688. évi IX. kijelenti, hogy a számadást elmulasztó és az adót be

¹⁴⁰ Mezey (2010) 22–23. o.

nem fizető perceptort be kell börtönözni,¹⁴¹ az 1656. februári országgyűlés viszont az engedély nélkül postálókat, erőszakoskodókat rendeli elfogni addig, amíg ügyükben ítéletet nem hoznak vagy a büntetést meg nem fizetik.¹⁴² A helyi statútumokat vizsgálva is találhatunk érdekes példákat, Kraszna megyében a részegeskedők, éjszakai csendzavarók és „*ujjogató excissivus emberek*” büntetéseként árestomot írnak elő,¹⁴³ a szász Segesvárról fennmaradt szabály pedig ehhez hasonlóan szintén az éjszaka tilosban járókat bünteti szabadságuk elvesztésével, pontosabban azzal, hogy „*sollen sie in den thurm eingeführet werden*”.¹⁴⁴ A toronyba zárást a törvények is említik, az 1633-as fejevári országgyűlés rendeli, hogy nemesek Szent Mihálytól áprilisig kocsmároltathatnak, ezután a fejedelmé lesz a jog. Az ellenkező csaplárt pedig a toronyba is bezárhatják és 20 forinttal büntetik.¹⁴⁵

Jól kivehető tehát az a tendencia, hogy a szabadságtól való megfosztás alapvetően eljárási fogságként jelenik meg, de források azt is tanúsítják, hogy nyomokban már önálló büntetésként is előfordulhatott. A szabadságvesztés eljárási jellege azonban szorosan egybeforrt a büntetési minőséggel, ezek között a bírságok egyes funkcióihoz hasonlóan a korabeli Erdélyben nem tettek éles különbséget. További fontos megállapítás lehet, hogy a szabadságvesztés végrehajtásához szükséges infrastrukturális háttér is korlátozott volt, az árestomtól kezdve a vártoronyig a legkülönbözőbb épületekben, helyiségekben tarthatták fogva az elítélteket vagy az ítéletre várókat. Sőt, a már bemutatott, alapvetően megszégyenítő büntetési eszköznek készült szerkezeteket is felhasználhatták a szabadságtól való megfosztás céljára, így pellengért, kalodát vagy szégyenketrecet.

Végül pedig a letartóztatás módjáról, annak szabályozásáról kell szólnunk. A jogtalan letartóztatások ugyanis adott esetben olyan alapvető fontosságú jogokat is sérthettek, mint a nemesi szabadság, de a jobbágyokat sem lehetett minden ok nélkül fogságba vetni. Erre vonatkozóan az 1667-es XXIV. tc. ad iránymutatást. Nemest csak tettenérés okán szabad letartóztatni, jobbágyot viszont már gyanú esetén is el lehet fogni, de gyanú hiányában a letartóztatás büntetést von maga után. A szabály fejlettségét tükrözi, hogy a

¹⁴¹ Trócsányi (2005) 132. o.

¹⁴² Balás (1979) 152. o.

¹⁴³ Kolosvári-Óvári (1885) 372. o.

¹⁴⁴ Kolosvári-Óvári (1885) 552. o.

¹⁴⁵ Balás (1979) 135. o.

fogva tartásra pontos határidőt szab: a gyanúsított legfeljebb 15 napig tartható fogva, ami egy alkalommal, 8 nappal meghosszabbítható.¹⁴⁶

¹⁴⁶ Trócsányi (2005) 265. o.

7. A halálbüntetés

7.1. A lefejezés

Az egyszerű lefejezés kiváltságos büntetésnek számított, hiszen az elítéltnak ez okozta a legkevesebb fájdalmat. Jellemzően a hűtlenség miatt kiszabott fej- és jószágvesztés esetében alkalmazták. A fej- és jószágvesztés két eleme közül a vagyonvesztést a 4.2. alfejezetben már bemutattam, így itt a kegyelem hiányában végrehajtandó fejvesztéssel kapcsolatos kérdéseket tárgyalom.

A végrehajtás kétélű hóhérpallossal történt, ami a nyugati típusú hosszú, egyenes kardból fejlődött ki és célszerűségi okokból gyakorlatilag évszázadokig változatlan maradt. Súlya többnyire 1,7–2,3 kg, a penge átlagos hosszúsága 85–90 cm, súlypontja pedig az elejére helyeződött, mivel funkciója alapján előre felé vágásra szolgált. A hóhérpalloson vércsatorna is található, ami a keresztvasból kiinduló, a penge bizonyos részéig terjedő mélyedés. A vércsatorna alapvetően befolyásolja a penge súlypontját, így a készítés során annak mélyítésével vagy hosszabbításával igyekeztek javítani a penge sújtóképességén. Ugyanezt a célt szolgálták a pallos hegye körül kialakított kis méretű nyílásokba illeszthető ólomgolyók is. A pallos hegyének kialakítása négyszögletes vagy laposan lekerekített és csak ritkán csúcsos. A pengéken továbbá szimbolikus tartalmú, népművészeti eredetű ábrákat is találunk, melyek ismertetése a speciálisan erdélyi példányok ritka előfordulása okán számunkra most kevésbé érdekes.¹⁴⁷

A lefejezés során az elítélt a hóhér előtt térdelt, kezeit és szemét bekötötték, haját pedig rövidre vágták, hogy a hóhért ne akadályozza. A kivégzés előtt a hóhér megigazította az elítélt fejét, majd hátralépett és a pallost két kézzel megfogva lesújtott, aminek következtében – ha kellően gyakorlott volt – a fej egyből elvált a törzstől és az elítélt meghalt. Később a végrehajtáshoz hóhérszéket is alkalmaztak, amire az elítéltet hátrakötött kézzel leültették és fejét a széknek támasztva csapott le a hóhér. Erre a gyakorlatra a biztosabb siker érdekében volt szükség, ugyanis ha a hóhér nem tudta egy

¹⁴⁷ Pandula Attila: Adatok a hóhérpallos történetéhez Magyarországon. In: Mezey Barna (szerk.): Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok. Gondolat Kiadó. Budapest. 2006. 293–296. és 302. o.

csapásra elválasztani a fejet a törzstől, úgy a tömeg bosszújával kellett szembenéznie, ami komoly veszélyt jelentett a számára.¹⁴⁸

Ettől a kiváltságos végrehajtási módtól akkor tértek el, ha az elítélt méltatlanságát a kivégzés végrehajtásával is hangsúlyozni kívánták. Ekkor kerülhetett sor a kínzásokkal, vagy megszégyenítéssel egybekötött minősített kivégzésre. A megszégyenítés ebben az esetben a kivégzést követő néhány órás közszemlére tételt, súlyosabb esetben a feldarabolt holttest kitűzését jelentette. Az 1575-ös felkelést követően tudjuk, hogy Báthori Bekes Gáspárt és híveit, kivégzésük után hét órán keresztül temetetlenül hagyta.¹⁴⁹ De a megszégyenítést a kivégzés előtt is végrehajthatták, például a bűnös lófarochoz kötésével és a város utcáin való körbevonszolásával.

7.2. Az akasztás

Az akasztás az egyszerű fejvesztésnél némileg nagyobb szenvedéssel járhatott, ám a halálbüntetések körében még mindig enyhébbnek számított. A kivégzés ugyanis történhetett úgy, hogy a hóhér létrán vitte fel az elítéltet az akasztófára, majd hurkot kötött a nyakába és a létráról letaszítva megfojtotta. De fojtás helyett a hóhér először az elítélt nyakát is kicsavarhatta. Ekkor az első és a második nyakcsigolyát törte el a fej hirtelen félrefordításával, megsértve ezzel a gerincagyat.¹⁵⁰

Az első esetben a halál az agyban előidézett vérpangás okozta agyvérzés vagy fulladás miatt pár perc múlva, a második esetben a gerincagy sérelme által előidézett agyvérzés miatt azonnal beállt. A halál bekövetkeztének pillanata viszont kevésbé lényeges, a fontos az, hogy a vérpangást a hurok nyakra szorulása azonnal előidézi, így az elítélt öntudatának megszűnésével nem szenved sokat.¹⁵¹ A megfojtás és a holttest kifüggesztése azonban egymástól független dolog, így a végrehajtás módjára tekintet nélkül kiakasztották az elítéltet.¹⁵²

A casus criminales gyakran előforduló büntetéseként az akasztást jobbágyokra, csavargókra, latrokra szabták ki, amint arról az akasztásra vonatkozó jogszabályok is

¹⁴⁸ Pandula (2006) 299–300. o.

¹⁴⁹ Barna (2006) 17. o.

¹⁵⁰ Vajna (1907) 177. o.

¹⁵¹ Vajna (1907) 186–187. o.

¹⁵² Vajna (1907) 169. o.

tanúskodnak. Az 1690-es bölönfalvi rendtartás 6. pontjában az országos törvényekre hivatkozva a szitkozódók és káromkodók büntetéseként alkalmazza az akasztást. Ez azért is érdekes, mert a rendtartás bevezetőjében nemcsak a jobbágyokra nézve, hanem minden rendekre, így különösen a „*Falusiak, Jövevények, Nemes, Lófő, Darabont, Jobbágy, sőt még az Ecclesiái Személyek*” körére is hatályos szabálynak jelölte meg önmagát.¹⁵³ De az akasztás többször szerepel Petki János és Anna, Farkas Máté bírónak adott 1675-ös gazdasági utasításai között is. Azt írják, hogy „*jól meglásd, ki mint viseli magát, mert ha gondviseletlenséged miatt kárt hallok, te akacz fel érette*” illetve „*ha számot nem adhacz, bizony felakacz érette*”.¹⁵⁴ Természetesen törvényekben is előfordul az akasztás, így az 1688-as fogarasi országgyűlés olyan határvigyázási szabályt adott ki, amelynek alapján a mulasztó határőrt megpálcázzák, két visszaesés után azonban fel is akasztják vétkéért.¹⁵⁵

Az akasztófát sokáig valóban fából készítették, ezt bizonyítják a bünfa, háromfa és törvényfa elnevezések is. A háromfa kifejezés az akasztófának a háromágú típusára utal, de létezett egy, kettő, illetve négyágú akasztófa is. A nagyszebeni törvényfa például ez utóbbi kategóriába tartozott, négyszög alakú területe fallal volt elkerítve és alatta a földbe egy ajtóval elzárt mély gödröt ástak, ahova a kivégzettek hulláit dobták be.¹⁵⁶

7.3. Súlyosabb halálbüntetések

E kategórián belül már a végrehajtás szempontjából minősített halálbüntetések kerülnek előtérbe, melyeket kifejezetten azért szabták ki, hogy az elítéltnak komoly szenvedést okozzanak. Ilyen szankciók különösen a keréketörés, karóba húzás, vízbefojtás és megégetés voltak, melyek alkalmazására nem vagy csak elvétve találunk példát Erdélyben.

Az a csoport, ahol a kegyetlen végrehajtásra mégis gyakrabban merült fel igény, a latorságot elkövető csavargók. Szigorú büntetésüket indokolta, hogy ezek a kóborló, vagyontalan, főleg szökött katonákból vagy jobbágyokból álló emberek követték el a súlyosabb büntettek nagy részét. Tőlük nem lehetett elégtételt várni, a testi büntetések is csekély hatást gyakoroltak rájuk, akárcsak a megszégyenítő büntetések, melyeket csak

¹⁵³ Szabó (1895) 328. o.

¹⁵⁴ Szádeczky (1897) 349. o.

¹⁵⁵ Balás (1979) 174. o.

¹⁵⁶ Vajna (1907) 171. és 201. o.

zárt közösségen belül lehetett hatékonyan alkalmazni. A latrokat ezért már alacsony értékhatáron felül is cirkálás keretében halállal büntették. Az egyes tényállások azonban nem voltak világosan letisztázva, sem törvény, sem statútum nem határozta meg, hogy mi számít pontosan latorságnak. Ezek köre egyrészt folyamatosan változott, másrészt a latorrá nyilvánítás alapja inkább az volt, „*hogyan valakit a közmeggyőződés latornak tartott közelebbi konkrét cselekményről való tudomás nélkül*”.¹⁵⁷

Kraszna megyei statútumok között írják, hogy ha a faluban talált idegen csavargókat „*a falus bírák meg nem fogják, és nemes vármegye tisztjei kezébe nem viszik, azon engedetlen helynek bírása harmad magával karóban veretessék*”.¹⁵⁸ Feljegyzések a karóba húzásnak ténylegesen végrehajtott eseteiről is beszámolnak, egy alkalommal például Brassó város tanácsa azért emel panaszt Fráter György előtt a Béliiek ellen, mert ők a várost bosszúval fenyegették Béli Ferenc két szolgájának kicsapongásaikért való elítélése és karóba húzása okán.¹⁵⁹

Ismét a szászok jogának fejlettségéről tanúskodik, hogy a Statútumok a halálbüntetés súlyosított formáit csupán szűk körben, a proporcionalitás igényét tükröző módon hozza be szabályai közé. A tűzhalált és a vízbefojtást azonban konkrétan említi a jogkönyv, előbbi kegytárgyak ellopása vagy pénzhamisítás, utóbbit pedig a házasságtörő nők büntetéseként.¹⁶⁰ A kerékbetörés viszont olyannyira ritka büntetés, hogy erdélyi szerepére vonatkozóan nem is találtam adatot.

A büntetések embertelenségét tovább árnyalva megemlítem, hogy Erdélyben az ítéleteket csak ott hajtották végre valóban kegyetlenül, ahol csavargókról volt szó, az elítéltnak lehetősége volt arra, hogy a halálbüntetéstől megváltsa magát, továbbá az asszonyokat sem akasztani, sem karóba húzni nem szokták, csak lefejezték, esetleg vízbe fojtották őket.¹⁶¹

¹⁵⁷ Angyal – Degré (1943) 38–41. o.

¹⁵⁸ Kolosvári – Óvári (1885) 368. o.

¹⁵⁹ Szabó (1890) 300. o.

¹⁶⁰ P. Szabó (2005) 154. o.

¹⁶¹ Balás (1979) 204 és 208. o.

8. Összefoglalás

A dolgozatban leírtakat összefoglalva elmondható, hogy az Erdélyi Fejedelemség büntetési rendszerének vizsgálata a már ismert tényeken túl olyan különleges jellemzőkkel is szolgált, amelyek az ország egyéb területeihez képest egyedülállónak, igazi kurióznak tekinthetők. A jogi népszokások között válogatva például erős befolyást sikerült kimutatni a helyi közösségi kultúra és a büntetések között, mind a szokásalapú közvélemény-büntetések, mind az állami megszegényítő büntetések esetében. Ez a befolyás pedig egyrészt a többnemzetiségű Erdélyben különösen is partikuláris jogalkalmazást eredményezett, másrészt pedig olyan, Európa-szerte unikumnak számító büntetéseket alakított ki, mint amilyen az eklézsiakövetés szokása is volt hosszú ideig.

A büntetés-végrehajtás bemutatása során láttuk, hogy Erdélyben a speciális büntető eszközök – így a lapát, mozgatható szégyenketrec, stb. – alkalmazásán túl ezeknek a gyakorlati szerepe az egyes közmondásokban, illetve a népi nyelvezetben is jól nyomon követhető. A „*megültették vele a derest*” például a veréshez használt pad és a ló közötti nyelvi kapcsolatra utalva világítja meg ennek a büntető eszköznek az eredetét.

Végül pedig az erdélyi büntetési rendszer fejlettségét illetően elég, ha a dolgozatban előforduló olyan körülményekre utalok, melyek a modern büntetőjogi gondolkodást egyértelműen bizonyítják. Ide tartozhat a magyar viszonylatban egyedülálló kísérlet a római jog recepciójára, a büntetési célok között az elkövető megjavításának gondolata, de a szabadságvesztés nyomokban előforduló önálló szankcióként alkalmazása és a fogva tartás feltételeinek, pontos időtartamának előírása is mind az erdélyi büntetőjog fejlettségéről tanúskodnak.

Irodalomjegyzék

ANGYAL Pál – DEGRÉ Alajos: A XVI–XVII. századi erdélyi büntetőjog vázlata. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 1943.

BALÁS Gábor: Erdély jókora jogtörténete. 1540–1848 közti korra. Budapest. 1979.

BARABÁS László: Eklézsiakövetés a „protestáns szentföldön”. In: Zakariás Erzsébet – Keszeg Vilmos (szerk.): Kriza János Néprajzi Társaság évkönyve 2. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár. 1994.

BARLA Jenő: Az eklézsiakövetés a régebbi kálvinizmusban. In: Protestáns Szemle. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság. Budapest. 1909.

BARNA Attila: A politikai bűncselekmények büntetésének szimbolikája. In: Mezey Barna (szerk.): Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok. Gondolat Kiadó. Budapest. 2006.

BÉLI Gábor: II. Ulászló a székelyek jogait és kötelezettségeit összefoglaló kiváltságlevele. Jogtörténeti Szemle. 2004/4. szám.

DAVIDOVICS Krisztina: A halálbüntetés végrehajtásának liturgikus elemei. In: Mezey Barna (szerk.): Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok. Gondolat Kiadó. Budapest. 2006.

DOMOKOS Andrea: Büntetőszankciók a székely falvakban. In: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra (szerk.): Jogi néprajz – Jogi kultúrtörténet. Eötvös Kiadó. Budapest. 2009.

HAJDU Lajos: Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1971.

KABÓDI Csaba: A büntetés szimbolikája. In: Mezey Barna (szerk.): Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok. Gondolat Kiadó. Budapest. 2006.

KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. I. kötet: Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 1885.

MEZEY Barna (szerk.): Magyar Jogtörténet. Osiris Kiadó. Budapest. 2007.

MEZEY Barna: Régi idők tömlőcei. Rubicon Kiadó. Budapest. 2010.

PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): Magyar Néprajz. VIII. Kötet: Társadalom. Akadémiai Kiadó. Budapest. 2001.

PANDULA Attila: Adatok a hóhérpallos történetéhez Magyarországon. In: Mezey Barna (szerk.): Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok. Gondolat Kiadó. Budapest. 2006.

PESTY Frigyes: A perdöntő bajvívások története Magyarországon. Pest. 1867.

P. SZABÓ Béla: Az erdélyi szászok büntetőjogának kapcsolata a jusztniánuszi és a birodalmi német büntetőszabályokkal. In: Görgényi Ilona – Horváth M. Tamás – Szabó Béla – Várnay Ernő (szerk.): Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis V. Debreceni Egyetem Jog- és Államtudományi Intézete. Debrecen. 2005.

SZABÓ Károly (szerk.): Székely Oklevéltár. II. Kötet. Magyar Történelmi Társulat Kolozsvári Bizottsága. Kolozsvár. 1876.

SZABÓ Károly (szerk.): Székely Oklevéltár. III. Kötet. Székely Történelmi Pályadíj-alapra Felügyelő Bizottság. Kolozsvár. 1890.

SZABÓ Károly (szerk.): Székely Oklevéltár. IV. Kötet. Székely Történelmi Pályadíj-alapra Felügyelő Bizottság. Kolozsvár. 1895.

SZÁDECZKY Lajos (szerk.): Székely oklevéltár. V. Kötet. Székely Történelmi Pályadíj-alapra Felügyelő Bizottság. Kolozsvár. 1896.

SZÁDECZKY Lajos (szerk.): Székely oklevéltár. VI. Kötet. Székely Történelmi Pályadíj-alapra Felügyelő Bizottság. Kolozsvár. 1897.

SZILÁGYI Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. VIII. kötet: 1621–1629. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 1882.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: A jogi népszokások szankció-rendszere. In: Ethnographia XCI. évfolyam 3–4. szám. Magyar Néprajzi Társaság. Budapest. 1980.

TOLNAI Vilmos: A régi büntetőjog néhány nyelvi maradványa. In: Magyar Nyelv IX. évfolyam 6. szám. Budapest. 1913.

TÓTH J. Zoltán: A halálbüntetés szabályozása a középkorban. Jogtörténeti Szemle. 2006/4. szám.

TRÓCSÁNYI Zsolt: Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben. Gondolat Kiadó. Budapest. 2005.

VAJNA Károly: Hazai régi büntetések. II. kötet. Magyar Királyi Igazságügy Minisztérium. Budapest. 1907.